

SZINDBÁD ÉS A TÖBBIEK

(TANULMÁNYOK KRÚDY GYULA MŰVEIRŐL)

KRÚDY GYULA KISPRÓZÁJA A SZÁZADELŐN

Az alábbiakban Krúdy Gyulának arról a novelláskötetéről lesz szó, mely a budapesti Argumentum Kiadónál jelent meg 1993-ban *Kisvárosi bohémek és más figurák* címen. Pontosabban azokról a szövegekről, amelyeket ez a kis gyűjtemény tartalmaz, és amelyeknek számottevő része először ebben a könyvben gyűlt össze az olvasó számára, kortárs sajtóorgánumokból válogatva.

Vizsgálódásunk tárgya ezúttal nem keletkezésük története, még csak nem is helyük a Krúdy-életműben, sem a „mikszahtos” jegyek keresése az 1902 és 1919 közé eső évek termésében, hanem egy távolabbi, merész párhuzam.

* * *

Krúdy néhány novellája témakezelésében, fölépítésében, néha lezárásában is emlékeztet olyan amerikai írók hasonló novelláira, short storyjaira, mint Ambrose Bierce, Edgar Allen Poe vagy Jack London. Katona Béla, Szabó Ede és Kemény Gábor egyetért abban, hogy London, Poe, Mark Twain, Andersen és Jerome K. Jerome művei Krúdy ifjúkori olvasmányai közé tartoztak.¹ Bár ezek a Krúdy-novellák igen rövidek – valószínűleg azért, mert írójuknak gyorsan kellett elkészítenie és leadnia őket valamely, általában napi, lapnak – bevezetésük mégis gyakran hosszadalmas, akár Edgar Allen Poe elbeszéléseié. A különbség az, hogy Poe-ra inkább az elméletiség jellemző (a whist és a sakk előnyeiről és hátrányairól elmélkedik *The Murders in the Rue Morgue* című művének bevezetőjében)² és a – főleg egzakt – gondolatiság; Krúdy bevezetői pedig inkább meditatív hatásúak, mintha lírai leírásai parttalanul, cselekmény nélkül hömpölygő áladomái meditációs szemléleti objektumok lennének.

A történetek maguk kísértetiesen hasonlítanak egymásra a szó szoros értelmében, hiszen a novellák többsége valamilyen módon kísértethistória, nemritkán bűnügyi történet. Bierce és Poe kísértetei fenyegetőek. El akarják pusztítani az elbeszélések hőseit, hogy magukkal rántassák őket a narrátor által iszonyatosnak festett túlvilágra. E kísértethistóriák olvasása közben kiver minket a jeges veríték, annál is inkább, mivel az írók – főleg Bierce – bravúros elbeszélő és megjelenítő erejének köszönhetően szinte teljesen beleéljük magunkat a szerencsétlen áldozat helyzetébe, sorsába. Ha a

1 Katona Béla: *Krúdy Gyula pályakezdése*. Akadémiai Kiadó Budapest 1971., Szabó Ede: *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1970., Kemény Gábor: *Szinábad nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. Az MTA Nyelvtudományi Intézete Budapest, 1991.

2 Edgar Allan Poe: *The Complete Illustrated Stories and Poems*. Chancellor Press London, 1994. 75–77.

bűnügyi regény a nyomozó személyiségét közelíti az olvasóéhoz, akkor a kísértethistória az áldozatét, vagy jobb esetben a szemlélőét, a szemtanúét. Krúdynál legalább ekkora hangsúllyal van jelen a túlvilág. A bakonyi kis ház kéménye fölött régen megholt királyok és -nők szellemei kavarnak a félelmetes szélben, bent azonban barátságosan duruzsol a tűz, és a másvilági vendégek mesévé, adomává szelődülnek *Téli szél a Bakonyban* című novellában,³ mely jócskán tartalmaz önéletrajzi vonásokat is. Szekondi, a „negyvenéves pesti fiatalember” a nagyanyjához utazik a Bakonyba, úgy, ahogy Krúdy utazott nagyanyjához, Radics Máriához Várpalotára, midőn az író már Pesten lakott és a nagymama is hazaköltözött a Dunántúlra. Maga a világ más Krúdynál (az inneni és a túli egyaránt), mint sötét, borongós nyugati rokonainál. Krúdy itt is az élet teljességről és egyszerű, boldogszomorú voltáról próbál írni. Ugyanakkor ő is birtokában van azoknak a történeteknek, melyek ember és külső-belső természet örök ellentétéről szólnak. A *Nastyenka* ödipuszi történetében⁴ éppen úgy a civilizáció ellen lázadó ős-örök fenevad mutatkozik meg, mint a *Ravasz és a farkas* groteszk balladájában,⁵ mely Jack London északi történeteivel tart rokonságot bizonyos igen-igen vékony, de téren és időn áthúzódo hajszálereken keresztül. A vér szava, a nemiség az, ami Krúdy prózájában énekel, még az olyan visszafogott, békés történetekben is, mint az *Öreg emberek*,⁶ amely jórészt magatehetetlen vén tanárok és egy lusta, rossz tanuló szokványos eseteként indul, hogy aztán felbukkanjon a múlt, s belőle egy régi asszony, a szerelem. Innentől kezdve egy békés és sztoikus idős ember dühbe gurul, és olyan határozottságról tesz tanúbizonyságot, amilyenről eddigi hosszú életében valószínűleg soha.

A múlt és a vele szorosan összekapcsolódó adoma (mint alaptörténet) Bircenél vagy Poenál és Krúdynál egyaránt fontos. Az elbeszélés cselekményét – amely gyakran az adoma álarcában bújik meg – nem lehetne értelmezni a múlt félig kimondott, megsejtett részletei nélkül, így értelmeződik például *A megyén* című novella⁷ vagy Poe *The Black Cat* című műve.⁸ Látszólag hirtelen fordul át a történet tragédiába a vidám, pipafüstös adomázgatásból az *Unghi estve* esetében,⁹ ehhez hasonlatos például Londonnak a *Háború* című idilli kezdetű véres katonatörténete¹⁰ vagy Parker

3 Krúdy Gyula: *Kisvárosi bohémek és más figurák*. Argumentum Kiadó Budapest, 1993. 258–263.

4 I.m. 58–64.

5 I.m. 35–40.

6 I.m. 70–78.

7 I.m. 23–29.

8 2. jegyzet 235–243.

9 3. jegyzet 230–237.

10 Jack London: *Északi Öölsszeia. Válogatott művek*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1982. (ford. Bart István) 511–517.

Adderson, a filozófus című Bierce-groteszk,¹¹ amely méltó párja lehet a szerző híres *Bagoly-folyó* című novellájának.¹² A felsorolt művek cselekménye megegyezik abban, hogy a civil élet és a háborús állapot egymásba történő átjárhatóságának cáfolatát adják. Valahányszor megtörténik a próbálkozás a két világ (katonai és civil) egybemosására, a katonák világa rendkívül kegyetlenül, ugyanakkor egyszerű következetességgel teszi nyilvánvalóvá, hogy ez mindössze álom (még hozzá rémálom) és a jelenlegi körülmények között csak egyetlen világ létezik, ez pedig a harc világa. Azoknak pedig, akik tévedtek ebben a kérdésben, soha többé nincs lehetőségük kijavítani a hibájukat...

Az igazán megdöbbentő hasonlóságot a Bierce- és a Krúdy-életmű produkálja, mégpedig a már említett *Bagoly-folyó* és a *Krisztus komája* esetében.¹³ Krúdy kísérteties, temetői képpel indítja az elbeszélést. Éjszaka van és egy fényes arcú, fehérruhás ember járkal a kis falu temetőkertjében a sírok között a tomboló hóviharban. Az árokparton megszólít egy frissen elhantolt öngyilkost, aki kikél sírjából, nyakában az akasztófakötéllel, és mindketten elindulnak a falu felé. Az úton rádöbben a férfi, milyen meggondolatlanul cselekedett akkor, amikor önkezével véget vetve életének magára hagyta a nyomorban családját. Krisztus (mert hiszen ő a fényes arcú ember) fejére olvassa bűneit, kicsapongásait, de hangjából szeretetet szól. A férfi lelkében iszonyú fájdalom pusztít, mert látja szeretteit, akikkel már soha többé nem lehet együtt, soha többé nem segíthet rajtuk. Ekkor következik a történet csattanója: „Ezt álmodta Kosárka János, a varlimi istentelen kosárfonó egy kegyetlen hideg téli éjjelen, amikor elhatározta, hogy felakasztja magát reggelre, miután a kenyér is elfogyott a házból.” Csak álom volt az egész szörnyűség, semmi más. Ez az álom azonban arra indítja a tót kosárfonót, hogy megváltoztassa életét, és eztán becsületesen éljen, Krisztust pedig komájának tekintse és az útszéli fészületeknek köszöngetve dicsérje. „S ez a története annak, hogy Kosárka János óta minden tót ember Krisztusnak köszöntget az országutakon, búját-baját elmondogatja neki. Hátha eszébe jutna Krisztusnak még egyszer komaságba esni a tótokkal?”

Bierce története a kegyetlen amerikai polgárháború idején játszódik, amikor egy déli önkéntest elfognak az északiak, és azon a hídon akasztják föl, a *Bagoly-folyó* fölött, amelyet neki kellett volna felrobbantania. Már ott leng ég és víz között a semmiben, amikor hirtelen elpattan a kötél, és a szabotőr lezuhan a folyóba. Örökkévalóságnak tűnő percekig fuldokol, előbb a szoros kötél, majd a víz miatt, végül felküzd magát a felszínre és az északiak gyilkos golyózápora közepette ép bőrrel mászik ki a biztonságos

11 Ambrose Bierce: *Összes novellái*. Szukits Könyvkiadó Szeged, 2003. (ford. Szalai Judit) 57–62.

12 I.m. (ford. B. Nagy László) 13–20.

13 3. jegyzet 91–98.

parton. Már éppen hazaérne ültetvényére, amikor kiszökik belőle az erő, és fehéren felrobban előtte a világ. Kiderül, hogy bravúros szökését a kötélmegfeszülése és a halál beállta közti rövid pillanat alatt hallucinálta, és most ott himbálódzik, immár holtan a Bagoly-folyó fölött...

A két novella abban is egyezik, hogy elbeszélője mindentudó-mindenható. Fülöp László *Közelítések Krúdyhoz* című könyvében arról ír, miszerint:

„Krúdy narrátorként teremtményei – létrehozott világa – fölött áll, voltaképp a mindenható elbeszélő típusának egy változatát teremti meg, a szerzői teljhatalom jogát fenntartja magának.”¹⁴

Ez a kijelentés, ha nem is érvényes a szerző egész életművére, de tárgyalt korszakára és ezen belül is említett műveire mindenképpen igaz. Bierce és Krúdy elbeszélésének egyként a hallucináció, az érzéki csalódás, a befolyásoltság az alapja. Ha ilyen történetekkel találkozunk, óhatatlanul felmerül bennünk a kérdés: Lehet, hogy a transzcendenssel való kapcsolataink pusztán befolyásoltság eredményei? Pszichés eredetűek? Ezt a gondolati utat járja be Poe *The Facts in the Case of M. Valdemar* című áldokumentumtörténetével,¹⁵ de Krúdy is, több későbbi novellájával, mint a *Korvin lelke*,¹⁶ a *tetszhalott*,¹⁷ *Szindbád álma*.¹⁸ Ráadásul témájuk kidolgozását tekintve a Bierce- és a Krúdy-novella ellentétpár is lehetne, olyan ikernovella, amilyent maga Krúdy többször írt. Azt hiszem elegendő a *Szökés az életből – Szökés a halálból*¹⁹ vagy az *Utolsó szivar az arabs szürkénél – A hírlapíró és a halál* ikernovellákra utalnom e helyütt.

Hol kezdődik a halál, hol végződik az álom? A halál az utolsó álom, vagy minden álom halál egy kicsit? Míg Krúdy líraian-fontolgatva bölcsekedik ezekről a kérdésekről, addig amerikai íróársai groteszk, ironikus, meghökkentő vagy horrorisztikus képekben gondolkodnak, és a szelíd spekuláció helyett inkább a fiziológia és a pszichológia felé fordulnak. Itt is, mint minden eddigi területen a különbségek összehasonlítása az, ami érdekes kérdésekhez vezethet bennünket. Már említettük, hogy Krúdy művészete mélyen át van átitatva erotikával. Bierce és Poe (sőt nemritkán London) történeteire inkább a vér és a halálveríték jellemző. (Bierce egyik, különösen rémséges novellájában, a *Halpin Frayser halálában* a szó szoros értelmében).²⁰ A felvidéki, nyírségi, partiumbeli emberekhez úgy jön el a halál, mint az utolsó kártyavendég, aki végül a Torony és a Halál arkánumait teríti le partnere elé. Poe, London és Bierce szerelmesei a halállal jegyezték

14 Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 262.

15 2. jegyzet 201–208.

16 Krúdy Gyula: *Az álombeli lovag*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978. 5–13

17 Uő: *Delikatesz*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1982. 270–318.

18 Uő: *Szindbád*. Magyar Helikon Budapest, 1975. 332–339. és 126–143.

19 Uő: *Szerenád*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979. 633–642.

20 11. jegyzet (ford. Vándor Judit) 177–188.

el magukat vagy egymást, gyakran betegesek és szinte soha nem fiziológiai értelemben, mint a már említett *The Black Cat* vagy *The Oblong Box*²¹ című Poe-novellák vagy London *Északi Odüsszeia* című művének szereplői. Hasonló tartalmakat, hasonló formai eszközökkel dolgoznak fel mind a négyen, ám Krúdy különbsége talán azért oly szembeszökő, mert *egyébként annyira hasonlít rájuk*. A leginkább talán éppen a csavargó-történetekben. A *Rózsamáli*,²² a *Csavargók*²³ vagy az *Egy lovacska története*²⁴ nagy nyelvi megjelenítő erővel megírt groteszk tragédiák. A figurák hasonlatosak Poe élehetetlen alkoholista csibészeihez, akikkel szintén groteszk és tragikus dolgok történnek, néha egyszerre. Gondoljunk csak a *King Pest*²⁵ és *The Angel of the Odd*²⁶ című történetekre, vagy Bierce *Ebolaj*²⁷ és *Egy férfi az orrlíkból*²⁸ című novelláira.

Krúdy még képes összefogni a lenti és fenti világokat és a pusztulásban, a világháborúban is megtalálja a lehetőséget a harmóniára egy bizonyos ideig, de a polgárháború poklát fiatalon megjárt Bierce, a súlyos beteg Poe vagy a Martin Eden-i életet élt London elveszítette helyét ebben a világban. Perkátai Kelemen László Krúdyval kapcsolatban megemlíti a kiábrándultságot, s valószínűleg jogosan: „az önmagára látó szem keserű iróniája” lesz „a kiábrándult Krúdy végső mondanivalója.”²⁹ Könnyen meglehet, hogy ez az irónia már a XX. század első évtizedében jellemző a szerzőre. Furcsa módon mind a négyen a kifejezésnek ehhez a módjához nyúltak, sokrétű, áttételesen értelmezhető műveket hagyva ezáltal maguk után, egyúttal – elsősorban talán a szövegek tematikája miatt – jelentős olvasói réteget szerezhettek, komoly publicisztikai sikereket értek el. A szöveg értelme – ha van ilyen egyáltalán – rejtőzködő, de felfejthető. Nem lehet tudni, hogy Poe miért tart hosszas bevezetőt a társasjátékok lélektanáról vagy földrajzi tudnivalókról, aztán egyszerre érthetővé válik minden, ha odafigyelünk. Nem véletlenül idézi már említett *The Murders in the Rue Morgue* című novellájának mottójaként Sir Thomas Browne (1605–1682) angol orvos és író gondolatait: „What song the Syrens sang, or what name Achilles assumed when he hid himself among women, although puzzling questions, are not beyond all conjecture.”³⁰

21 2. jegyzet 264–274.

22 3. jegyzet 204–207.

23 I.m. 30–34.

24 I.m. 65–69.

25 2. jegyzet 287–298.

26 I.m. 607–614.

27 11. jegyzet (ford. Bartos Tibor) 441–443.

28 I.m. (ford. Osztoivits Levente) 100–105.

29 Perkátai Kelemen László: *Krúdy Gyula*. In: *Uő: Összegyűjtött írásai 2.* (szerk. Lengyel András) Bába Kiadó Szeged, 2002. 74.

30 2. jegyzet 75.

Krúdy nem az értelemre, mint inkább az érzelmekre, az intuíciora támaszkodik. Gyermekmesék boldog délutánjába szövi bele a tiltott és erkölcstelen szerelem történetét (ebből a szempontból erős rokonságot mutat azzal az eddig nem tárgyalt íróval is, akinek meséi gyermek-, illetve ifjúkorának ugyancsak fontos olvasmányélményei voltak, Hans Christian Andersennel). Néha nemcsak hogy több a fölvezetés, mint maga a történet a szövegben, hanem a történet maga egyetlen hangulat, fölvezetés. Viszít Krúdy az olvasót egyre magasabbra, aztán egyszerre elengedi a kezét, és a történet véget ér. Ilyen például *A hajnali mise* című szöveg,³¹ amelynek nincsenek (fő)szereplői, és amelyből az égvilágon semmit sem tudunk meg, mégsem érezzük úgy, hogy nyomtalanul eltűnt volna belőlünk a szöveg, az irodalom. Vagy a bájos *Régi élet képe*.³² Ezek a szövegek azért nem szólnak semmiről, mert tisztán *történetek*. Kemény Gábor így ír erről:

„Az író csak a legfontosabb tényeket, adatokat, eseményeket közli, az atmoszférateremtést nem a nyelvi ékítményekre, hanem a kompozíció logikájára és a lélektani motivációra bízta.³³ (...) a jellegzetes Krúdy-írásoknak nincs hagyományos értelemben vett cselekményük: szerkezeti zártságukat, kerekdedségüket legtöbbször a nyelv-zene, a stílus hangulati egységet teremtő dallamától kapják.”³⁴

Krúdy megmutatja nekünk, hogy a való élet tulajdonképpen teljességgel alkalmatlan arra, hogy pontosan rögzítsék, illetve konzervált állapotában éppen saját magát veszti el. Mintha az emberi elmének szüksége lenne arra, hogy a töredékesség közt meglátva az összefüggéseket értse meg a történetet (és mi ez, ha nem a nyomozó, a nyomokat elméjében összeillesztve következtető detektív bűnügyi történetekből megismert munkája?).

Hajnóczy Péter mutatott rá erre a problémára kíméletlen élességgel olyan írásaiban, mint amilyen például *A kavics* vagy a *Keringő*.³⁵ Olyasmi ez, mint a filmvetítés. Kimerevített, gyorsan cgymásután fényképezett kockákat kell mutogatni az embereknek ahhoz, hogy folyamatot láthassanak a vásznon. A legyenek, akiknek sokkal kifinomultabb és gyorsabb a látásuk, halálra urnák magukat a moziban, mert azt látnák, hogy kinagyított fotókat mutogatnak nekik egymás után, és ezek a képek ráadásul alig-alig különböznek egymástól.

31 3. jegyzet 208–213.

32 I.m. 121–127.

33 Kemény Gábor: *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. Az MTA Nyelvtudományi Intézete Budapest, 1991. 35.

34 I.m. 45.

35 Hajnóczy Péter: *Összegyűjtött munkái. Elbeszélések. Századvég Kiadó Budapest, 1992. 237–273.*

A töredékességben rejlő élvezet hozhatta létre tehát a detektívtörténeteket is Poe tollából, közülük is a legbravúrosabbat, *The Purloined Letter* címűt,³⁶ melyben szinte semmi sem történik, mégis olyan régi családi ellentétekre derül fény a cselekményszövés és a narrátori adatszolgáltatás hiányos, illetve titkolózó, szándékoltan töredékes volta miatt, melyek megdöbbentő következtetésekhez vezethetnek. Poe itt az utolsó pillanatig mocchanatlanul tartja a cselekményt, akár Krúdy *Egy régi csárdáról* című novellájában,³⁷ amely persze távolról sem detektívregény. Az a tehetetlen melankólia viszont, ahová a történés kifut, szintén Krúdy művészetének sajátja.

1994.

36 2. jegyzet 319.

37 3. jegyzet 79–84.

KRÚDY GYULA ÉS A PSZICHOANALÍZIS

„MOTTO: Többet álmodnak az emberek
Magyarországon, mint valaha, mert az álom
A szegények egyetlen vigasztalója.”
(K. Gy.)

A Krúdy Gyula műveit elemző irodalom legalább két jól elkülöníthető részre osztható abból a szempontból, hogy a szerzőnek volt-e valamilyen közvetlen ismerete a századforduló lassacskán divatossá váló tudományáról, a pszichoanalízisről. Az életműben található szó szerinti utalások ellenére – vagy éppen azokat figyelmen kívül hagyva – akad olyan szakíró, aki (felismerve Krúdy műveinek „pszichologizáló” vonásait) úgy véli: az író nem ismerte korának „új” tudományát, s elmekórtanilag vagy viselkedépszichológiailag szinte szabatos kórismeként is olvasható szövegrészletei a művész „zseniális átélő képességének” bizonyítékai. Ez utóbbi – és csak ez utóbbi – megállapítást Harmat Pál is osztja *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis* című könyvében, mikor így ír:

„Krúdy ösztönösen jutott olyan felismerésekhez vagy még inkább olyan világképhez, amely jól egybecsengett a freudi felismerésekkel. (...) élhetett volna negyven évvel korábban is, amikor a pszichoanalízis még meg sem született, művészete lélektani szempontból akkor sem lett volna lényegesen más mint így.”¹

Harmat azonban több, gondosan megválogatott forrásra hivatkozva azt is kijelenti, hogy Krúdy nemcsak hogy ismerte Freud lélektani tevékenységét, de műveit, illetve azoknak részleteit is olvasta. Sőt az első világháború előtti években rendszeresen találkozott Ferenczi Sándorral,² Freud egyik legkedvesebb tanítványával, aki 1910-ben kiadott tanulmánygyűjteményében elkötelezte magát a pszichoanalízis mellett.³ Az író és az orvos éjszakába nyúló beszélgetéseiről, vitáiról Dénes Zsófia szintén megemlékezik,⁴ Ferenczinek Krúdyhoz való viszonyáról Kosztolányi Dezső a *Nyugatban* 1933-ban megjelent Ferenczi-nekrolójában írt.⁵ Az író lánya, Krúdy Zsuzsa, pedig így emlékezik:

-
- 1 Harmat Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor Könyvkiadó 1994. Budapest, 253.
 - 2 Ua. 71., 252. Krúdynak Ferenczivel való barátságáról egyébként első monográfusa, Perkátai Kelemen László is megemlékezik. Perkátai Kelemen László: *Krúdy Gyula*. Magyar Irodalomtörténeti Intézet Szeged, 1938. 32.
 - 3 Ferenczi Sándor: *Lélekelemzés. Értekezések a pszichoanalízis köréből*. Budapest, 1910.
 - 4 Dénes Zsófia: *Szívárvány*. Gondolat Kiadó Budapest, 1970. 49.
 - 5 Kosztolányi Dezső: *Egy ég alatt*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1977. 128.

„A Royalban volt az úgynevezett 'Est-asztal'. Ide járt Miklós Andor főszerkesztő és gárdája. Gyakori vendég: Szakács Andor, Szép Ernő, Bródy Sándor, Fényes László, Mikes Lajos, Ferenczi dr. (Freud professzor kedves magyar tanítványa).”

Krúdy „jól érezte magát közöttük.”⁶ Mindezen adatoknál fontosabbnak tűnnek azonban azok a Krúdy-művek, melyekben közvetlen utalás vagy közvetett, ám ekképp értelmezhető célzás utal Freud vagy Ferenczi Sándor tanaira, pszichológiai elképzeléseire. A következőkben ezeken az alkotásokon keresztül próbálom Krúdynak a pszichoanalízisről alkotott feltételezhető felfogását megvizsgálni.

A szakirodalom említett, a freudi tételek és Krúdy írásművészete közötti viszonyt tagadó vagy attól eltekintő csoportja mellett azonban olyan elemzések is találhatók, amelyek freudi hatást mutatnak ki a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban*⁷ című regénytöröredékben, az *Aranyidő*⁸ és a *Purgatórium*⁹ című regényekben, valamint a *Szindbád*-novellákban.¹⁰ Értelmezésem szerint a regénytöröredék pusztán annyiban tartalmaz lélektani vonásokat, amennyiben arról Harvat Pál már idézett sorai mellett Vekerdi László is említést tesz A „*történelem előtti idők*” művészete című tanulmányában: „Krúdy Gyula – akiben kétségtől sok őseberszerű megőrződött – nagyon jól tudta, hogy születés-ölelés-halál folyton megújuló köre uralkodik az életen.”¹¹ Konkrét utalás az *Aranyidő*ben sem található (számomra nem egyértelműen kóros lélektani szempontból az öreg Szuhay vonzódása az ifjú Máriához, annál kevésbé, mivel Krúdy hasonló szerelmi viszonyt még fordított nemek közti korkülönbséggel is számtalanszor jelenít meg műveiben a legkisebb pszichológiai vagy pszichopatológiai felhang nélkül). Nem hagyható azonban figyelmen kívül a műnek az idézete, melyben Szuhay uram Edmundnének, a botcsinálta javasasszonynak (aki egyébként a világszép Mária édesanyja) jövetelének okáról számol be: „Én valami olyan álom útján akarom megtudni annak a kincsnek a helyét, amelyet más álmodik és álmában nekem elmond.”¹² Ez a részlet azonban nem annyira a freudizmussal mutat rokonságot, sokkal inkább előre utal. A jelenkori Krúdy-olvasó Milorad Pavić *Kazár szótárának*¹³ álmovadászaira asszociálhat (maga Pavić is említést tett egy alkalommal Krúdyról, amikor a szerb és a magyar konyhaművészet közti összefüggésekről nyilatkozott). Együttal

6 Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975. 19.

7 Krúdy Gyula: *Összegyűjtött művei 15*. Kalligram Könyvkiadó Pozsony, 2009. 288–459.

8 Uő: *Összegyűjtött művei 17*. Kalligram Könyvkiadó Pozsony, 2009. 42–144.

9 Uő: *Szindbád*. Magyar Helikon Budapest, 1975. 733–814.

10 Uo.

11 Vekerdi László: *Befejezetlen jelen*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1971. 79.

12 8. jegyzet 82.

13 Milorad Pavić: *Kazár szótár*. (ford. Brasnyó István) Fórum Könyvkiadó Újvidék, 1987. 7–8.

a Krúdy-életműnek a leginkább pszichoanalitikusnak vélhető részlete kerül ezáltal olyan megvilágításba, melyben freudista hatásról immár szó sem lehet: a közép-európai, illetve balkáni kisleány babonákkal elegyes mítoszainak világa ugyanis sokkal inkább ontológiai vagy egzisztenciális irányba kényszerítheti az értelmező képzeletet.

Témánk szempontjából az eddig felsoroltak közül valószínűleg a *Purgatórium* című, feltehetőleg 1933-ban keletkezett Szindbád-regény visel olyan jegyeket, melyek a szerzőnek a lélektanhoz (az életrajzi adatokon kívül) magában az életműben kimutatható kapcsolatáról árulkodnak. 1929-ben Krúdy legendás egészsége megromlott. Szervi megbetegedéseit egy idegösszeroppanás súlyosbította, melynek feltételezhető kitöréséről egy, a Margitszigeten írt naplójegyzetében így ír július 8-án:

„Ráday történetét délbén, munkaszünetben, 12 óra után kezdtem volna írni a Margitszigeten, lakásomon, a kovácsműhely mellett. Egy titokzatos ellenség intésére a kovácsműhely udvarán vas-síneket kezdtek kalapálni, minden cél nélkül. Munkámat abba kellett hagynom. Gyilkosok vesznek körül. Isten kegyelmezzen nekik. A kutyahangú ember az emeleten üvöltöni kezdett.”¹⁴

A Liget-szanatóriumba került, ahol annak idején Ady Endrét is ápolták. Orvosa az a Lévy Lajos volt, aki belgyógyásként hamar felfigyelt Freud lélekelemző gyakorlatára, és figyelemmel követte azt, időnként még Freud is kért tőle orvosi tanácsot. A regényben a *veres* doktor személyleírása figyelemreméltóan egyezik Lévy habitusával. Ezt a feltételezést bizonyítja a *Pesti Futár* 1927. május 11-i számában olvasható riport,¹⁵ ami abból az alkalomból készült Krúdy Gyulával, hogy *Mohács* című történelmi regénye nem jelenhetett meg 1925-ben, a mohácsi csata négyszázadik évfordulójának évében, valamint abból az alkalomból, hogy féléves szanatóriumi kezelése után újra margitszigeti otthonában dolgozhat. Ebben a riportban olvashatunk Krúdy szanatóriumi napjairól: Krúdy

„Éjszakánként mindig utazott, vonaton, kocsin, vagy biciklin, ami Freud szerint a halálos álmokat és érzeteket jelenti. (De persze ezek az érdekes magyarázatok nem számoltak a vörös bikával, Lévy Herkules úrral, aki a nyakuknál fogva rángatja vissza a haldoklókat.)”¹⁶

Könnyen lehet, hogy az egész riport öninterjú, de az, hogy az idézett sorok magától Krúdytól származnak, afelől az adatközlő, Krúdy Zsuzsa nem hagy kétségben minket. A túlzásban, ahogy Lévy nevét, a Lajost Herkulesre cseréli is, szerzőnkre ismerhetünk. Maga Freud *Álomfejtésében*¹⁷

14 *Krúdy világa*. Összegyűjtötte és írta Tóbiás Áron. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964. 267.

15 6. jegyzet 201–206.

16 Ua. 205.

17 Sigmund Freud: *Álomfejtés*. (ford. Hollós István) Helikon Kiadó Budapest, 1985.

mindössze négy alkalommal foglalkozik komolyabban az utazással. Első alkalommal a vizeléssel és székeléssel hozza párhuzamba az utat, illetve az utazást és itt ír arról is, hogy harapós kutyákkal vagy dühödt bikákkal viaskodik álmában az, aki testi fájdalmakkal küzd.¹⁸ Sokkal fontosabb számunkra a második szöveghely: „'Elutazni' a leggyakoribb és legjobban megalapozott halálszimbólumok egyike.”¹⁹ A harmadik említés azonban ismét a vizelési kényszer álombeli megjelenésével hozza kapcsolatba az utazást, és ezt a szerkesztő megjegyzése is alátámasztja.²⁰ Végül az utazás a pszichoanalitikus kezelés megfelelője lesz a negyedik alkalommal, s Freud ekkor nyílt öniróniával ír az analízisről: „A kezelést az álom rendszerint utazás képeben, többnyire *autóval* (vagyis újszerű és komplikált járművel) ábrázolja. Az autó gyorsaságára célozva a beteg még gúnyolódhat is.”²¹

Krúdy *Álmoskönyvében* azonban hiába keresnénk utat, utazást vagy vörös, esetleg veres bikát, a *Bika* címszó sem segít sokat abban, hogy szövegközi összefüggésre lelhessünk a Krúdy-interjú és az *Álmoskönyv* között.²² Pusztán azt feltételezhetjük, hogy Krúdy az interjúban olyan forrásokra hivatkozik, amelyeket nem használt föl *Álmoskönyvében* (s ez a megállapítás a freudi forrásokra is vonatkozhat, ha figyelembe vesszük az interjúnak a járműveket – mint lehetséges szimbólumokat – illető aprólékos felsorolását, mely Freud *Álomfejtésében* nem található.) Mindenesetre Ferenczi Sándor véleménye 1909-es, *Tudományos álommagyarázat* című tanulmányában az, hogy az alkoholisták és az epilepsziások látnak álmukban állatokat, verekednek, tűzzel-vízzel küszködnek.²³

Krúdynak Ferenczihez fűződő barátságára való tekintettel különös, hogy Freud magyarországi tanítványára egyáltalán nem történik utalás a *Purgatóriumban*. Ez annál is inkább meglepő, mivel szerepel helyette egy, a szövegben Cipésznek nevezett lélekgyógyász, akit azonban Krúdy a legendyebb kifejezéssel élve is ironikusan ábrázol, a beteg Szindbád pedig paranoiásan tart tőle. Azt sem szabad elfelejteni, hogy Krúdy Zsuzsa említést tesz arról, hogy amikor 1928 elején az író ismét ágynak esett, felesége, Zsuzsa elhívta hozzá Ferenczit, aki lidércnyomásos álmairól beszélgetett vele, de amint Krúdy leánya írja: eredmény nélkül.²⁴ Amennyiben elfogadjuk, hogy

18 Ua. 72.

19 Ua. 272.

20 Ua. 284. 1. lábjegyzet, illetve a szerkesztői megjegyzés.

21 Ua. 288.

22 „Bika. Vendéged jön; ha üldöz: betegség; ha elér: öröm. A lipcsei nagy álmoskönyv szerint: bikával álmodni: közeli betegség; ha üldöz: jó barátod elveszited; jegyezd családi kellemetlenséget. Péter-Pál napján bika: nagy szerencsét jegyezd gazdaságodban. Útonjárónál: rossz vendégfogadót mutat, ahol civakodásban lesz része.” In: Krúdy Gyula: *Összegyűjtött művei 14. Álmoskönyv*. Kalligram Könyvkiadó Pozsony, 2008. 52–53.

23 Ferenczi Sándor: *Lélekgyógyászat. Válogatott írások*. Kossuth Kiadó Budapest, 1997. 110.

24 6. jegyzet 216.

betegsége után négy évvel Krúdy „önéletrajzi jellegű” művet alkotott, akkor megdöbbenő az a kíméletlen őszinteség, ahogy kedvenc alteregója segítségével saját pokoljárását megörökíti a szerző. Szövegszerű utalás azonban pusztán két alkalommal történik a pszichoanalízisre. Szindbád a parkban levegőzik „Ahol a bárónő álmát fejtegeti a lélektani professzor, talán éppen maga doktor Cipész, lélektani alapon.”²⁵ Másodszor a „lélekdoktor”²⁶ kifejezés bukkan fel, mégpedig különös szövegkörnyezetben. Egy ifjú káplánt tisztel meg ezzel a címmel, aki ellátogatott Szindbád betegágyához. Már ebből a két idézetből is következtetni lehet Krúdynak a freudi pszichoanalízissel kapcsolatos, bonyolult viszonyára, arra, ahogyan ezt az „új módi” tudományt a szépiró megítélte. Az első idézet ironikus felhangja, a pszichoanalízissel, különösen pedig az álomfejtéssel kapcsolatos bizalmatlanság valószínűleg érezhető. Ezt fokozza, hogy a szó szoros értelmében vett „lélekdoktornak” a beteg az emberi lelkek talán legősibb szakértőjét, az Isten vagy istenség szolgáját, képviselőjét tartja. Ezt a kifejezést a szövegben egyetlen egyszer sem használja sem ez előtt, sem ez után, habár többször alkalma lenne rá, hogy tudós orvosait is megtisztelje vele. Hasonlóan ironikus értelmezése lehet a *Totem-Tabu* című, 1918-ban publikált cikknek,²⁷ melyet később ismertetek. Maga a tény, hogy Krúdy idegösszeroppanásának és felgyógyulásának egy olyan regényben állít emléket, amelynek főhőse kedvelt alteregója, Szindbád, Kemény Gábor véleményét látszik igazolni, aki némely Krúdy-hősré a „kritikai alteregó” fogalmát alkalmazza. A kritikai alteregó vágyakat és félelmeket testesít meg, valamint általa és az álmok által (melyeknek központi helyük van Krúdy írásművészetében) jelenik meg a művekben a tudattalan szféra.²⁸

A freudi pszichoanalízis és különösen az álomfejtés, melyet nagyrészt Ferenczi Sándornak köszönhetően ismert meg Krúdy, az életmű két területén tölt be kétségtelenül jelentős szerepet. Az első a Krúdy-publicisztikának a háború idejére tehető része, a másik pedig a többször javított, kiadásonként átdolgozott *Álmoskönyv*, illetőleg a hozzá kapcsolódó publikációk, elsősorban a *Mit álmodott, Kedves*?²⁹ rovatban, a *Színházi Életben* megjelent olvasói levelekre írott álomfejtések. 1915 és 1918 között tekintélyes mennyiségű újságcikk született Krúdy tollából. Közülük mindössze ötben tesz említést Freudról vagy Ferencziről, ebből az ötből azonban csak egyetlen olyan cikk emelhető ki, amely címe alapján teljes egészében pszichológiai tárgyú lehetne, a *Totem-Tabu*. De még ennek az újságcikknek

25 9. jegyzet 771.

26 Ua. 797.

27 Krúdy Gyula: *Magyar Tükör*. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1984. 572–575.

28 Kemény Gábor: *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Bp. 1991. 51.

29 22. jegyzet 331–381.

is kevesebb, mint a fele szól a címben szereplő Freud-műről, és az a kevés is erősen szubjektív, szándékoltan laikus megközelítése a témának. Az első tárca, *A nők keze*³⁰ 1915-ből származik, s csapongó témaválasztásai közül a magyarországi feminizmus helyzetének jellegzetesen „krúdy” humorral felvázolt képe emelhető ki. „Ferenczi Sándor doktor” szavait idézi, mikor háború előtti beszélgetéseikről szólván azt írja: „a nők akkor győznek majd a férfiak fölött, ha mindnyájan ismét gyermekek leszünk, mint ahogy folyton azok vagyunk.”³¹ Mégsem a fiúnak az anyja iránt érzett ödipuszi hajlamaira kell gondolnunk, mikor Ferenczit idézve a szerző arról ír, hogy gyermeki gyöngédségre és kényeztetésre vágyik a legerősebb férfi is, hanem Ferenczinek a nem nemi értelemben fölvelt szeretetre vonatkozó elméletére, mely hozzájárult ahhoz, hogy Freud fokozatosan megszakította tanítványával a kapcsolatot, elméletét pedig veszélyesnek és helytelennek ítélte, sőt tekintélyének és szakmai befolyásának segítségével hosszú időre elhallgattatta, lehetetlenné tette a teória átvitelét a gyakorlatba. (Mindennek ellenére jelen korunk pszichológiai gyakorlata – és itt elsősorban Erich Frommra kell gondolni – igazolta Ferenczi feltevéseinek helyességét.) A cikkben ezen kívül Krúdy utal még arra is, hogy női álmokról és „félig érthetetlen” esetekről, történetekről beszélgettek, problémákat oldottak meg együtt. Mindezekből is Ferenczinek az irodalom iránti természetes vonzódásából következethetünk a háború előtti beszélgetések formai jegyeire és színvonalára. Már ebben a cikkben értesülhetünk Krúdy egy elejtett megjegyzéséből arról, hogy Ferenczi katonai orvosi minőségben teljesít szolgálatot. Még ugyanebből az évből származik az *Egy őszi estém Pesten, 1915-ben*³² című tárcanovella, amely tulajdonképpen a második háborús télre készülődő főváros hétköznapi krónikája. A cikkíró hölgytársaságban várakozik egy javasasszony előszobájában. A hölgyek ruházatának aprólékos bemutatásával egy szinten említődik a pszichoanalízis, mely így pusztán a dámák sznobságának mértékét hivatott jelezni: „legutolsó olvasmányuk a Ferenczi Sándor doktor által fordított orvosi könyvek voltak, Freud professzor meglepő megfigyelései az álmokról, a szexualitásról, a pszichoanalízisről.”³³ A Freud-féle lélekelemzés és a jóslás babonája egyszerre van jelen a műben és a szereplő hölgyek tudatában. Valószínű, hogy e helyt Krúdy nem ironikus-gúnyos céllal említi a pszichoanalízist, hanem a freudi tanok magyarországi elterjedésének és befogadásának mechanizmusával kapcsolatban tesz figyelemreméltó megállapítást. Egyrészről még nem zárult le a hazai szakmai körökben a pszichoanalízis elfogadtatásáért vívott harc, másrészről a laikusok széles táborá mint izgatón – és tegyük hozzá:

30 27. jegyzet 132–136.

31 Ua. 132.

32 Ua. 180–184.

33 Ua. 180.

botrányosan – új orvosi gyakorlatot próbálja elemezni az analízist, melynek befogadása és elfogadása körüli kérdések azt sugallják a számukra, hogy az új tan valamiképpen az okkultizmussal, a babonassággal tart rokonságot. S ezt sokan akkor is így hiszik, ha éppen maguk a lélekelemzők hirdetik ennek az ellenkezőjét. A szövegben szereplő hölgyek számára babona és pszichológia egyformán fontos és izgalmas. Ez a kettősség könnyen magyarázhatná a pszichoanalízis jelenlétét az *Álmoskönyvben*, az igazi okok azonban feltehetőleg összetettebbek. John Lukacs *Budapest, 1900* című könyvében meglepő kijelentéseket tesz a pszichoanalízis magyarországi, különösen budapesti befogadásával kapcsolatban, midőn arról a fékezhetetlen, „szinte fizikai étvágy”-ról ír, amely a századfordulón nagyban hozzájárult a magyar főváros felvirágozásához, ugyanakkor azonban erkölcsi zülléséhez is. Amint írja: „Bécs lehetett neurotikus, Budapest semmiképpen sem.”³⁴ Magukról a freudi tanokról a következőképpen ír:

„A magyar lélek hajlamosabb az elmezavarra, mint a neurózisra. De a tudattalan vagy 'tudatalatti' (amely nem tévesztendő össze az öntudattalannal) németes eszméje, az az elmélet, hogy valami igazabb lehet csupán azért, mert 'mélyebben lakozik', a legkevésbé sem győzte meg a magyar észjárását. Hát még ha olyan intellektuális fogalmakkal magyarázzák, amelyeknek még a nyelvezete is távol áll az élet mindennapi valóságaitól. A magyar elme igen figyelmesen gondolkodik, roppant érzékenyen válaszol a lélek minden kis rezdülésre, de a tudatos ész megnyilvánulásaiból akarja felismerni őket. Freud hatása Budapesten még 1900 után is sokáig alig érezhető. Ennek egyik oka a magyar nyelv és a magyar beszédmód általában kijelentő jellege. (...) Freudnak voltak magyar tanítványai (Ferenczi Sándor) és voltak nagyon tehetséges magyar írók, Babits Mihály és Csáth Géza például, akik mélyreható részletességgel írtak a skizofréniáról. De a legnagyobb magyar írók, az emberi lélek olyan tudósai és alkimistái, mint Krúdy, bármilyen megszállottan hittek is az álmokban és az álmok valóságában, sohasem érezték szükségét annak, hogy a 'tudatalatti' völgyeiben kotorásszanak. Amit pedig ők nem tudtak férfiról és nőről, gyermekről és felnőttéről, a lélek és az ész furcsaságairól, azt valószínűleg nem is volt érdemes tudni.

Mindez többé-kevésbé világosan kitetszik a nemek korabeli viszonyának irodalmából. Budapesten a nemi élet is kevésbé volt neurotikus, mint Bécsben. Többé-kevésbé hiányoztak belőle a tizenkilencedik század késői szakaszára jellemző borúlátás, romantikus haldoklás színei. A nemi élet legrosszabb változatában durva volt, hiszen a férfiak uralkodtak akkor. Legjobb változata inkább egykori arisztokratikus, mintsem újabb polgári volt, abban az értelemben, hogy inkább adni kívánták a szerelmet, mint

34 John Lukacs: *Budapest, 1900. A város és kultúrája.* (ford. Mészáros Klára) Európa Könyvkiadó Budapest, 1999. 32.

kapni. Az idegenek talán ezért találták a magyar férfiakat még vonzóbbnak, mint az akkoriban is messze földön híres-szép magyar nőket. Sok bécsi nő kötött például házasságot magyar férfival 1900-ban, míg a hasonló kapcsolatok fordítottja már jóval ritkább volt.”³⁵

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy Lukacs szkeptikus a pszichoanalízis korai magyar befogadásának komolyságával kapcsolatban, és mintha az említett Krúdy-cikk tanulságával egyezően vélekedne.

*Az újságíró halála*³⁶ 1916-os cikk, és a *Magyarország* munkatársának, Schröder Bélának állít emléket. A *Ferenci* (sic!) név valószínűleg Ferenczi nevének felel meg. A személyleírás és az idézet legalábbis erre utal: „sohasem tanácsos változtatni a régi életmódon, mert ez néha halálesetet jelent.” A tanácsban az a jellegzetes, hogy nem hasonlít egy szokványos orvosi tanácsra, sokkal inkább egy lélekelemző-álomfejtő-magyarázó figyelmeztetésére. A nekrológban a továbbiakban nem történik utalás sem a pszichoanalízisre, sem képviselőire. A következő év termése *Az álomlátók*³⁷ című cikk. Ez az írás nem éppen elismerően nyilatkozik Freud tudományáról:

„Később, a kultúra jöttével, dr. Freud tanár úr módszere alapján estünk neki álmaink megfejtésének. Manapság már sokak előtt ismeretes a tudományos rendszer, amelynek alkalmazásával legbizarrabb álmainkat meg lehet magyarázni. Magyar nyelven is megjelent egy füzet a bécsi professzor elméletéről Ferenci Sándor fordításában. Az ember megtalálhatta gyermekkorra emlékeit álmaiban; megállapíthatta a képzetet, fülön csíphette a gondolatsejtet, amelyből az álom kifejlődött. Száraz regiszter-elmélet ez, mint egy tudós cédulásdoboz. A legszebb és legkövérebb angyal álombeli hempergése néha igen sivár élménnyel volt összeköttetésben. Máskor megdőbbsen a bűvarkodó, midőn legtökéletesebb, még önmaga elől rejtgetett vágyait, óhajításait, félelmeit olvasta ki az álommagyarázatból (...) A blazírt tudomány felmondja a szolgálatot. A szerelmesek azt álmodják, amit éppen akarnak.”

Krúdy saját írói technikájával, mely líra és ironia komplementaritását használta fel, nem tudta összeegyeztetni a freudizmust. Túlzottan racionális volt számára. A népi kalendáriumok, álmoskönyvek hagyományát közvetítő műveibe nem illeszkedett megnyugtatóan a számára nem eléggé sokrétű „új tudomány”. „De ezen kulcsok már nem nyitják az álmok zárait” – írja említett művében. Lehetséges, hogy abbéli véleményében volt következetes, hogy a pszichoanalízist is a számtalan lehetséges világmagyarázat és -nézet egyikének tartotta és nem többnek. Az idézetben használt jelzői azt bizonyítják, hogy számottevő fenntartásai voltak ezzel a tudománnyal

35 Ua. 32–33.

36 27. jegyzet 239–242.

37 Ua. 452–455.

kapcsolatban. Ezek a fenntartások azonban nem olyan természetűek voltak, mint a konzervatívnak tekinthető „tudós olvasókéi”, akik nem tudták vagy nem akarták befogadni Freud számukra radikális elképzeléseit, hanem annak az embernek a véleményét tükrözték, aki „művé” formálta hitét, miszerint az új tudomány sem képes válaszolni az ember alapvető kérdéseire, és ami fontosabb: nem képes segíteni az emberen, különösen a szenvedő emberen. Ha pedig nem felel meg ezeknek a követelményeknek, akkor nyugodtan fel lehet venni elképzeléseit a később készülő *Álmoskönyv*be, mely amúgy is azoknak a játékoknak és képzeteknek a gyűjteménye, melyekben a Freud által is fontosnak tartott, de furcsamód alig-alig és akkor is meghökkentő módon elemzett néplelek okkult, naiv vagy igen gyakran „dilettáns” módon nyilatkozik meg. Ezt az elképzelést erősítheti a cikkek sorában az utolsó, a *Totem-Tabu* is. A szöveg tanúsága szerint Krúdy is átesett az akkortájt járványos spanyolnáthán. A cikk kétharmada a szerző lábadozását írja le. A főszövegtől külön szedett befejező rész tudósít a Budapesten megrendezett ötödik nemzetközi pszichoanalitikai kongresszusról (megjegyzem, Freud számára Budapest nem volt több egy félbarbár ország egyik településénél³⁸), melynek a háború által megtépázott nemzetköziséget poentírozza a cikkíró, aki a tárca záró része előtt saját betegségének és rossz közérzetének ecsetelésétől már eljutott az egyetemesként láttatott emberi szenvedések és gyötördések, ahogy írja: „örületek” saját helyzeténél sokkal nyomasztóbb voltának megjelenítéséig. Ezzel ellentétben áll a tudós konferenciáról szóló híradás, valamint Freud „*Totem-Tabu*” (sic!) című könyvének megjelenéséről való tudósítás. A szövegből kitetszik: a beteg Krúdyt barátja „(dr. F. S.)” látogatta meg, és beszámolt mesterének, Freudnak új művéről. Ausztráliai vadakról, struccról, emuról, a gorilla szerelmi életéről, „a szentségek és borzalmak, a tabuk létrejöttéről.” A cikk befejezése ismét visszakapcsolódik a szenvedéshez, az utolsó, feltételes mondat pedig arra enged következtetni, hogy Krúdy írásművészetében nem egyszerűen átmenetileg következtetlenségnek tudható be *Az álomlátók* keserű, hitetlen megfogalmazása:

„Hallgattam és gondolkoztam. Én úgy szenvedek, hogy a fogamat csikorgatom. Én olyan boldogtalan vagyok, hogy szemeimet sem szeretem néha kinyitni. Én rabja vagyok a náthának, háborúnak, minden kinszenvedésnek. Hogyan lehetne engem meggyógyítani a Totem-Tabuval, amikor csak egy rokonom van a világon, a fájdalom?”

A mai napon kezdődő kongresszus tán feleletet ad majd a szenvedők kérdéseire.”³⁹

A szöveg utolsó mondata érzelmes zárás, jöllehet – látszólag – elhagyja a személyes szférát. Kijelentése egyetemes igényű. Úgy, ahogy a feministák

38 34. jegyzet 35.

39 27. jegyzet 575.

ügye időszerűtlenné vált a háborús „hősiesség” első éveiben, éppen úgy válik érdektelenné számára a freudizmus, amikor a nemzet vívja haláltusáját.

Tizenkilenc alkalommal említi *Álmoskönyvében* Krúdy Gyula Freudot vagy Ferenczit, egy alkalommal pedig olyan álomfejtést közöl, melynek kapcsán nem említi a pszichoanalízis egyik úttörőjének nevét sem, mégis azt feltételezem, hogy a szóban forgó magyarázat „freudista”. Meg kell említeni még egy zavarba ejtő egybeesést, mely azonban nem a freudi pszichoanalízishez tartozik, de még csak nem is Ferenczivel van kapcsolatban, hanem egy másik Freud-tanítvánnyal, Carl Gustav Junggal. Krúdy *Álmoskönyvében* *Halott.* címszó alatt⁴⁰ többek között ez a rész szerepel „A különös álmokból” jelzetnél: „Halottal menni, és azt megakadályozni, hogy hátunkra másszon”. Nos, egy ehhez a képhez szó szerint kísértetiesen hasonlító esetről számol be Jung is egyik előadásában,⁴¹ ráadásul, ha felidézzük a svájci pszichoanalitikus elméletét a kollektív tudattalannról és annak a mítoszokkal való összefüggéséről, akkor még izgalmasabb felfedezést tehetünk. A szanszkrit *A hulladémon huszonöt meséje*⁴² című mesefűzér alapcselekménye – a hulla cipelése – mint a kollektív tudattalan archetipikus részlete lehet jelen mind az *Álmoskönyv* vonatkozó részletében, mind a Jung praxisából származó esettanulmányban.

Barta András hívja fel a figyelmet egy filológiai érdekességre *Az álomlátó Krúdy* című tanulmányában.⁴³ Az *Álmoskönyv* 1920-as, első kiadásában Freud és Ferenczi első említése alkalmával a következő szöveg olvasható:

„Ámde a világért sem szeretném, ha könyvemet tudakosnak vagy álbölcsnek ítélnék, mert itt-ott Freud professzor, illetőleg Ferenczi Sándor doktor tanításainak nyomai mutatkoznak. A könyv lehetőleg ragaszkodik a legrégebb álmoskönyvek feljegyzéseihez, inkább bízik a régen meghalt ’bölts’ emberek megfigyeléseiben, mint korunk felületes megállapításaiban.”⁴⁴

A „felületes” szót még ugyanennek a kiadásnak a 367. oldalán „felülmúló”-ra javította a szerző jegyzetben, de mivel ennek nem volt értelme, a második kiadásban már „nagyszerű” szerepelt helyette. Krúdy „szócsúszás”-ként próbálta beállítani az esetet, Barta azonban a következőt írja: „Ha elhisszük is, hogy tollhibáról van szó, feltehetjük a kérdést: és mit szólna ehhez Freud? (Ti. a szóvétésről vallott nézeteit tekintve.)”⁴⁵ A tulajdonképpeni *Álmoskönyv* már nem tartalmaz több bíráló vagy elmarasztaló megjegyzést a

40 22. jegyzet 126.

41 Carl Gustav Jung: *Analitikus pszichológia*. Göncöl Kiadó Budapest, 1987. 189.

42 *Mesefolyamok óceánja. Válogatás a szanszkrit elbeszélési irodalomból. I-II.* (ford. Vekérdy József) Európa Könyvkiadó Budapest, 1982. I. 403–585.

43 In. Krúdy Gyula: *Álmoskönyv. Tenyérjósások könyve*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1983. 563–588.

44 Ua. 577.

45 Uo.

freudizmusra nézve. Krúdy átveszi Freud néhány magyarázatát, többnyire azonban Ferenczi jegyzeteit, elemzéseit használja fel. Eljárásából arra lehet következtetni, hogy a pszichoanalitikus kutatásokat mint a régi álmoskönyvekkel minden tekintetben egyenrangú eredményeket kezelte, és csak nagyanyjának, Radics Máriának, Gvadányi Mártonnak, a korban elterjedt úgynevezett „Egyiptomi álmoskönyv”-nek, s a német romantika alkotójának, Kerner Jusztinusznak adott nagyobb teret. [Megjegyzem Kerner pályafutása elgondolkodtató lehet a pszichoanalízis körüli vizsgálódás szempontjából. Az 1786. szeptember 18-án Ludwigsburgban született és 1862. február 21-én Weinsbergben elhunyt Justinus Kerner orvosként és szépiróként egyaránt nevet szerzett. 1818-tól a művészet és az orvosi praxis mellett spiritizmussal és az emberi psziché „káros” megnyilvánulásainak a kutatásával foglalkozott. 1829-es, *Die Seherin von Prevorst* (A prevorsti látnoknő) című kétkötetes regényében egy olyan pszichopata látomásait írta le, akit saját házában ápolt. Felesége elvesztése és egyre súlyosbodó szembaja a magány, az okkultizmus felé sodorták, élete utolsó éveire megvakult és elhatalmasodott rajta az idegbaj.] Nem szabad azonban megfélemlenünk arról, hogy az *Álmoskönyv* szellemi színvonala, gondolati tartalmai nem feltétlenül, sőt valószínűleg egyáltalán nem tükrözik a szerző témával kapcsolatos saját véleményét, ahogy Szauder József írta: „elhangzott már néhány komoly figyelmeztetés is, hogy Krúdy művészeti szemléletét nem szabad azonosítani a témával magával.”⁴⁶ Krúdy Zsuzsa figyelemreméltó dolgokat ír *Apám, Szindbád* című könyvében arról, hogy mi „ihlette” Krúdyt álmoskönyv írására:

„Az irodalmi jobboldal nyomására a kiadók szilenciumra ítélték Krúdyt. (...) Szomorú anyagi körülmények között éltünk, amikor egy női látogatónk felfedezte régi, német álmoskönyvünket. Izgatottan csapott rá, s alig akarta letenni. Apu ezt látva, egyszerre csak felkiáltott: 'Álmoskönyvet fogok írni, ez biztosan jó üzlet. Ennek nem tudnak ellenállni!' (...) Az *Athenaeum* kapott az ajánlaton.”⁴⁷

A továbbiakban az író lánya beszámol arról, hogy édesanyja hét álmoskönyvből fordított és készített jegyzeteket, valamint Krúdy nagyanyjának, Radics Máriának a tapasztalatain kívül felhasználta saját álmofejtéseit is, valamint „Ferenczi Sándor lélekébűvár” tapasztalatait. Ezt követően azonban nem hagy kétséget afelől, hogy Krúdy számára pusztán pénzszerzési lehetőség, komolytalan játék volt mind az *Álmoskönyv* megírása, mind a későbbi olvasói levelekre való válaszolgatás:

„A könyvnek nem remélt sikere lett, és a levelek lavináját zúdította Apura. Főleg nők néha 5-8 oldalas levelekben írták le álmaikat, és kérték

46 Szauder József: *Tavaszi és őszi utazások*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 193.

47 6. jegyzet 65.

megfejtésüket. Többnyire komolyan vették az író természetfölötti képességeit, de volt, aki csak ezen az úton óhajtott volna megismerkedni vele. A siker, a levelek eredményeképpen a *Tolnai Világlapja*, a *Színházi Élet*, a *Szigeti Séták* és *Az Újság* című lapok rovatot nyitottak álomfejtései részére. Ő eleinte csak mulatott a rengeteg levélen, de később, amikor ezek valósággal ellepték, és a szerkesztők a válaszokért kínozták, kevésbé tetszett a fellendült postai forgalom. Írói munkásságát kezdték veszélyeztetni a megvadult levelezők, és ezért abbahagyta 'az álomfejtéseket'. Nem ismert tréfát, ha munkájának kárára ment valami."⁴⁸

A Krúdy és Ferenczi között folyt eszmecseréknek nyilvánvalóan megvoltak a komoly eredményei, de ezek feltehetőleg közvetettebben, rejtetten vannak jelen az életmű olyan részeiben, mint a *Szindbád-álomképek*, az *N. N.*, a *Napraforgó* vagy a már említett *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban*. Ezeknek az elemzése azonban egyenként is egy a jelenlegihez hasonló méretű dolgozatot kívánna, másrészt közvetlenül egyikben sem lenne kimutatható a pszichoanalitikus hatás, még csak nyomokban sem. A Krúdy-életműnek azon szöveghelyei, amelyekben szövegszerűen fellelhető az utalás Freud tanaira, ironikus, cinikus hangvételűek vagy ilyen hangulatot sugallnak, összességében megállapítható, hogy a nevetségességig viszik el az álmoskönyvek és az *Álomfejtés* rokonítását.

Amikor Krúdy *Álmoskönyve* napvilágot lát, Freud *Die Traumdeutungja* már húsz éve megjelent, és Hollós István jóvoltából magyar fordítása is három éve elkészült. Ezt a szöveget Ferenczi Sándor nézte át, a megjelenésre azonban 1935-ig várni kellett. Mindazonáltal Krúdy említett cikkeinek tanúsága szerint kivonatos formában már olvasható volt a világháború idején is, Krúdy pedig Ferenczi segítségével másodkézből származó információkhoz juthatott, és ami talán fontosabb: olyan adatokhoz, melyek Ferenczi saját praxisából származtak, az *Álomfejtés*ben tehát nem találhatóak. Arról, hogy Freud mennyire érezte közelinek és ihletőnek a babonás népi hagyományt az ő álomnyelvről történt fordításai szempontjából, álljon itt egy idézet az *Álomfejtés*ből:

„Be kellett látnom, hogy itt az a nem is oly ritka eset ismétlődik meg, amikor az ősrégi, makacsul megőrzött néphit sokkal közelebb jutott az igazsághoz, mint a mai tudomány. Állítom, hogy az álomnak valóban van jelentése és, hogy van lehetőség az álomfejtés tudományos módszerére.”⁴⁹

Ennek ellenére nem találta célravezetőnek a hagyományos álomfejtő módszereket, és határozottan kinyilvánította, hogy *nem* álmoskönyvet írt, hanem tudományos álommagyarázatot.⁵⁰ Pedig módszere, az álom

48 Uo.

49 17. jegyzet 80.

50 Ua. 436.

nyelvéről a hétköznapi társadalmi érintkezésekben használt nyelvre történő fordítás könnyen párhuzamba állítható például Krúdy módszerével, pontosabban a Krúdy által javasolt módszerrel. Jóllehet Freud kritikával illette az álmoskönyveknek mind az egy jelet egy jelentéshez rendelő, mind szótárszerű változatát⁵¹ (Krúdy *Álmoskönyve* ez utóbbi csoportba sorolandó), az ő álomfejtései is egy jól körvonalazható fordítói kulcs szerint készültek: a szexus fogalomkörének megfelelően csoportosultak néha már megdöbbenő következetességgel. Természetesen nem vonható kétségbe az egyediség tisztelőben tartása és figyelembe vétele az álomfejtések esetében, ezért – talán – érthetőek Freud kétségei az álmoskönyvekkel szemben. A freudi gyakorlat szempontjából azonban a Krúdy-féle szótártípusú álmoskönyvek is használhatóak, mivel egy jelképhez sok, gyakran ellentétes jelentést társítanak, az álomfordítás segítségükkel árnyaltabb lehet. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy Freudnak elkerülhetetlenül meg kellett ragadnia az egyedi esetek értelmezését összekötő általánost az álommagyarázat, mint nyelvi fordítás mozzanatában, vagyis: ha nem alkotta is meg álomszótárát elkülönítve, ez a szótár az álomfejtés gyakorlatában már megalapozódott. Az *Álomfejtés* második magyar kiadásához függelékben Meller V. Ágnes *Álommutatót, Szimbólummutatót és a Hasonlatok mutatóját* csatolta.⁵²

Krúdy *Álmoskönyvének Jelmagyarázatában*⁵³ található a második utalás Ferenczire. „F. S.” jellel „Egy hírneves pesti orvos közlése”-it fogja jelölni a szerző, de ettől az ígéretétől többször eltér, mint ahogy a szövegben gyakorta szerepelnek olyan adatközlők vagy források, melyekre nem utalt *Jelmagyarázatában*. Freuddal kapcsolatban is ez lesz a helyzet. Az első jelentősnek mondható hely, ahol az „F. S.” jelzet megtalálható az *Abc* címszó és rögvest olyan témakörrel kapcsolatban, mely Ferenczi első tanulmányainak is központi témája volt: a fiatalkori szexuális elfojtások következtében föllépő lidércnyomás-szerű álmokra utal itt Krúdy, „F. S.”-re hivatkozva.⁵⁴ Vizsgálódásunk szempontjából ennek megfelelő fontosságú lehet a következő, *Bűvész* címszó.⁵⁵ Itt félreérthetetlenül egy olyan álom leírásával találkozhatunk, mely Ferenczi praxisából származik, de az sem zárható ki, hogy a tudós doktor saját álmáról van szó. A leírás az *Álmoskönyvben* gyakori és már Jung kapcsán említett „A különös álmokból” jegyzés alatt szerepel. Afelől is biztosak lehetünk, hogy a *Csők* címszó⁵⁶ „F. doktor”-a is Ferenczi, mivel az azonos monogramú Freudot Krúdy mindig professzornak vagy tanárnak nevezi. „A csók lábadozó betegnél: gonosz” jegyzés mellett ha nem

51 Ua. 79–80.

52 Ua. 467–476.

53 22. jegyzet 23.

54 I.m. 24.

55 Ua. 62.

56 Ua. 73.

állna utalás Ferenczire, tipikus Krúdy-megfejtésnek tűnhetne. Lehetséges, hogy ez is annak a hatásnak a jelentőségét jelzi, melyet azokon a bizonyos háború előtti beszélgetéseken gyakoroltak egymás gondolkodására.

A bizonyíthatóan pszichoanalitikus eredetű részletek mellett szólni kell olyan álmleírásokról is, melyeknek eredete tisztázatlan. Lehet, hogy a *Mit álmodott, Kedves?* Szindbádjának küldték a levelezők, de éppen így lehetnek olyan esettanulmányok, melyekről Ferenczi Sándor számolt be íróbarátjának. Közülük kiemelkedik egy, az *Éj* címszót követő *Jó éjszakát!* című betoldott szövegből.⁵⁷ Egy csalódott, „sokat szenvedett nő” álmát olvashatjuk, a megfejtést azonban nem közölte Krúdy. [Az *Álmoskönyv* szótárrészeiben szereplő álmokkal kapcsolatban a szerző mindig csak a közlésre szorítkozik, mintha ezek olyan szépirodalmi szövegek lennének (mint ahogy esetenként valóban azok), melyeket szintén ő írt.] Ez az álom ideális területe lehetne az analitikai vizsgálódásoknak, habár valószínűleg sohasem derül ki, hogy egy kórisme része volt-e, olvasói levél, netán valóban Krúdy fantáziájának a szüleménye.

A *Gödörbe* címszónál⁵⁸ olvashatjuk először az „F. professzor” jelzetet. Ha a „professzor” és a „doktor” megjelölések közti különbségtevés nem utalna világosan két külön forrásra, ennek a jegyzetnek alig burkoltan szexuális jelentéséből akkor is következtetni lehetne arra, hogy az értelmezés Freudtól származik. A *Hal* címszónál⁵⁹ már „Freud professzor” szerepel, mint forrásmegjelölés, az értelmezés pedig szorosan kapcsolódik a *Gödörbe* címszónál megadotthoz. *Nyárs* címszónál⁶⁰ ismét F. S. közlését olvashatjuk, s ez is, mint a *Csók* alatt közölt részlet, Krúdy „megfejtéseire” hasonlít. *Pénz*,⁶¹ *Ribiszke*,⁶² *Saroglyában*,⁶³ *Savó*,⁶⁴ *Serte*,⁶⁵ *Szamóca*,⁶⁶ *Tojást*,⁶⁷ és *Utca*⁶⁸ címszavak alatt szintén F. S. közlései szerepelnek. Közülük a *Pénz*hez fűzött megállapítások a legterjedelmesebbek és legszerteágazóbbak. Azonkívül ebben az esetben szerepel egyedül az „F. S. gyűjtése” kifejezés, ami valószínűleg arra utal, hogy Ferenczi analitikusi gyakorlatából bocsátotta Krúdy rendelkezésére ezeket „a különös álmok”-at. Az ő megfejtésében „Pénz és sár összekeveredve: boldog szerelem.” Freud elemzéseiben a

57 Ua. 85–87.

58 Ua. 112.

59 Ua. 123.

60 Ua. 187.

61 Ua. 204.

62 Ua. 211.

63 Ua. 216.

64 Uo.

65 Ua. 217.

66 Ua. 223.

67 Ua. 233.

68 Ua. 237.

pénz (arany) általában a bélsárral hozható összefüggésbe...⁶⁹ Érdekes lehet még Ferenczinek a Szamócával kapcsolatos megfigyelése („Szamócát enni, amelyet szennyos helyről vennék: asszonynak titkos szerelem, férfinak betegség.”⁷⁰), mely eltér Freudnak az Álomfejtésben közölt megállapításától,⁷¹ akárcsak a Tojást illető idézet esetében, ahol Freud a nemi szervekkel kapcsolatos neurotikus viselkedési formákról ír,⁷² míg Ferenczi szerint a bennünk lévő tojás a gyermektelenség jele. „Útcán illetlent elkövetni: közeli szerelem.”⁷³ Ferenczi közlése alapján, míg Freudnál a belekkel, a bélsárral, illetve egy alkalommal a női nemi szervvel hozható kapcsolatba.⁷⁴ Mindezekből úgy tűnik, hogy Ferenczi megfejtései árnyaltabbak és szerteágazóbbak, habár nála is megmarad leggyakoribb megfejtésként a szerelem, illetve a szexualitás, azonban ezek, illetve ezek szimbólumai is sokrétűen olvashatók.

A már többször említett *Mit álmodott, Kedves?* rovat Álmoskönyvhöz csatolt részleteiben háromszor utal a szerző konkrétan a pszichoanalízisre, és egyszer sejtethető, hogy arról van szó. Az álomfejtésekhez írott bevezetőjében ezt olvashatjuk:

„Sokat beszélgettünk valamikor az álmokról dr. F. S. úrral, Freud professzor tudós pesti barátjával. Ő ideg orvos, én költőféle volnék. Persze, más szemüvegen nézzük az álmokat. De néha találkoztak a megfejtéseink. Különösen a szerelmi álmoknál...”⁷⁵

Újabb utalás a kávéházi beszélgetésekre, egyben újabb bizonyítéka az egymásra gyakorolt hatásnak. Egyébként az is elgondolkodtató lehet, hogy az álmok túlnyomó többsége éppen szerelmi álom, tehát gyakorta találkozhattak a megfejtéseik. Honthy Hanna álmával kapcsolatban azonban mintha gúnyosan említené az álomfejtő Freudot, pontosabban „dr. F. professzort”: „Miután az álomfejtő tudomása szerint színésznő álma a feladat, a középkorias álomfejtés mellőzhető, és dr. F. professzor módszerével is lehet elemezni.”⁷⁶ A vidéki kisasszony álmának megfejtésével kapcsolatban is arra kell gondolnunk, hogy Krúdy íróként a modern lélekelemzésnél poétikailag jogosultabbnak tartotta a régi babonát: „A komoly tudomány helyett azonban vegyük elő öreg Álmoskönyvünket, amely nem ismer mást, mint hinnivalót.”⁷⁷ Mindezekon kívül még egy alkalommal említi

69 17. jegyzet 71., 284.

70 22. 223.

71 17. jegyzet 101.

72 Ua. 245.

73 22. jegyzet 237.

74 17. jegyzet 72., illetve 71.

75 22. jegyzet 332.

76 Ua. 343.

77 Ua. 386.

Freud professzor nevét, viszonylag semleges szövegkörnyezetben, *B. Baba álma* kapcsán.⁷⁸

Elmondhatjuk-e, hogy babonás hit és pszichoanalitikus tudás vitájában dönt Krúdy vagy választ? Nem hiszem. Többször leírta – *Álmoskönyvében* is –, hogy nem hisz a babonaságokban, de arról is éppen eleget olvashatunk műveiben, hogy számára, aki irodalommal fikcionálta sokoldalú olvasmányélményeit, élettapasztalatát, nem marad más, mint a hit, a régi vagy réGINEK hitt hagyományokhoz való ragaszkodás az önmagát „pozitívnak” hirdető „tudománnyal” szemben.

Viszonylag korán figyelt fel a freudi lélekelemzésre, méghozzá Ferenczi Sándor hatására és baráti segítségével, de nem bizonyítható, hogy az érdeklődésen és az újdonságnak szentelt figyelmén kívül mélyebben megérintette volna a bécsi professzor tana. Az azonban dokumentumokkal bizonyítható, hogy nem egyszer kétkedő iróniával nyilatkozott erről a tudományról. Krúdy Gyula és a pszichoanalízis viszonya nem írható le „száraz regisztereléssel”, pusztán mint a gazdag és kiterjedt életmű egy talán nem jelentéktelen, árnyaló eleme vehető figyelembe.⁷⁹

1999.

78 Ua. 376.

79 Jelen tanulmány elkészülte után jutott el hozzám Karafiáth Judit *Ferenczi et les écrivains de la revue Nyugat* című tanulmánya (In. *Cahiers d'études hongroises* 4/1992. *L'héritage de Ferenczi et la psychanalyse hongroise – Vers un nouveau dictionnaire français-hongrois/hongrois-français*. Paris, Institut Hongrois 21–29.), melyben a szerző behatóan foglalkozik néhány olyan kérdéssel, melyet jelen tanulmány is tárgyal. Karafiáth Judit ír Ferenczi és Krúdy barátságáról, egymásra gyakorolt hatásukról és az *Álmoskönyv* két szócikkéről, valamint a Barta András által tárgyalt elírásról. Krúdnyak a pszichoanalízisről alkotott véleményével kapcsolatban ő is arra a következtetésre jutott, mint én, nyersfordításban idézem: „A pszichoanalízis ebben az esetben csupán az álmok egy lehetséges interpretációját jelenti az írott és szóbeli hagyomány mellett. 1920-ban egy álmoskönyvben Krúdy nem tehetette meg, hogy ne vegyen tudomást az álmok tudományáról. De közben többször kifejtette, hogy nem csupán a paraszti hagyomány, de a józan ész is jobban elfogadható magyarázatot ad az álmokra, mint Freud elmélete.” (A nyersfordítás Király-Török Annamária munkája.)

SZINDBÁD ÉS A TÖBBIEK

(A SZINDBÁD-JEL SZIMBOLIKÁJÁNAK ALAKULÁSA KRÚDY GYULA MŰVEIBEN)

„Going to dark bed there was a square round Sindbad
the Sailor roc's auk's egg in the night of the bed of
all the auks of the rocs of Darkinbad the Brightdayler”
(James Joyce: *Ulysses*)

Szindbád története minden bizonnyal Odüsszeusszal kezdődik. A történet arról a „férfiuról” szól, „ki sokfele bolygott”, azokról a férfiakról, akik útra kelnek, többnyire tengeren, még gyakrabban az emlékezés végtelen irodalmi útjain. Odüsszeusz és Szindbád között nemcsak a *Nemtudást* író Milan Kundera vagy a *Béke Íthakában*-t és a *Szindbád hazamegyet* egyaránt jegyző Márai Sándor ismerte föl a párhuzamot, hanem a mottóban idézett James Joyce is. Ő Ulyssesét, Leopold Bloomot művének egy fontos helyén Sindbadnak nevezi.¹ Ez a Sindbad azonban a görög kultúrából is származik, hiszen Joyce többjelentésű szövege nemcsak a rukk madár tojására utalhat, amelynek fontos szerepe van az *Ezeregyéjszaka* hajósának történeteiben, hanem az egyik legrégebbi görög teremtésmítoszra is, midőn Nüx a Széltől megtermékenyített ezüstojtását a sötétség öslében költi ki. Erősz születik meg elsőként a tojásból, de ugyanez az őstojás tartalmazza már a tengert is alul és az eget fölül, a teremtés innen már folyamatos, a kaland elkezdődött.² A szerelem, a tenger, a végtelen vándorlás kalandja. Minden adott már a kezdetben a hajósok számára, nevezzék őket Odüsszeusznak vagy Szindbádnak. Szentkuthy Miklós élvezetes, de kevésbé szövegű Ulysses-fordításából ez nem olvasható ki ugyan, az azonban nyilvánvaló, hogy groteszk módon bár, de Szindbád megnyugvása, kozmikus megérkezése, visszatérése és mitizált elpihenése az, amiről a végéhez közeledő Joyce-regényben szó van. Ezt az értelmezést erősítheti a regényt lezáró rész, Molly monológja.

Milan Kunderával kapcsolatban szándékosan pontatlanul fogalmaztam, mivel *Nemtudás* című kisregényében név szerint nem említi Szindbádot. Odüsszeusz kapcsán fejti ki azonban véleményét a nosztalgjáról, amelyet a νόστος és az αλγος szavakból származtat, s a szóösszetétel ilyen módon a visszatérésért érzett szenvedést, szó szerint is a honvágyat jelenti. Fejtegetéseiből kiderül, hogy amennyiben Odüsszeusz az első nosztalgikus, úgy az emigránsok – köztük Kundera – az utolsók.³ Az emigráns lét és a

1 James Joyce: *Ulysses*. Penguin Books London, 1986. 607.

2 Kerényi Károly: *Görög mitológia*. (ford. Kerényi Grácia) Szukits Könyvkiadó Szeged, 1997. 18.

3 Milan Kundera: *Nemtudás*. (ford. N. Kiss Zsuzsa) Európa Könyvkiadó Budapest, 2001. 6.

visszatérésben megbúvó lehetőségek boncolgatását tekinti földatának az író. Szerinte Odüsszeuszt az jellemzi, hogy „Az ismeretlen szenvedélyes becserkészésénél (a kalandnál) kedvesebb számára az ismerősség dicsőítése (a visszatérés). A végtelennél (mert a kaland sosem akar véget érni) kedvesebb a vég (mert visszatérni annyi, mint megbékülni az élet végességével).”⁴ Márai Sándor Odüsszeusz-regényében a Dante *Isteni színjátéka* által is fölkinált mintához igazodik inkább, amikor hőse újra a kalandot választja. Szindbádja viszont hazatéréssel nem kevesebbet választ, mint a halállal végződő életet, hogy utána a művészet halhatatlanságába utazhasson Felvéghy úr vörös postakocsiján. Kundera föl hívja a figyelmet arra, hogy utazásai végén mennyire fontos volt az ithakai hajós számára az otthonnak az a bizonyossága, amelyet az öreg olajfa megpillantása és megérintése-tapasztalása nyújtott. Az emlékezésnek ez a teremő aktusa az, ami Kundera Odüsszeuszt összekötheti a magyar irodalom legjelentősebb Szindbád alakjával, akit Krúdy Gyula teremtett írói alteregójául. Az emlékezet teremtése szinte kizárólag művészi tevékenység. A múzsák Mnemoszüné, az emlékezet istennője és Zeusz nászából születtek.⁵ Krúdy Gyula Szindbádjában a nosztalgiaának és az utazásoknak, végső soron a közvetlen léttapasztalattá és létmóddá érlelt emlékezésnek a szerepe elvitathatatlan.

Krúdy Gyula már viszonylag kora ifjúságában hajlamos volt arra, hogy olvasmányélményeit (melyek már ekkor több száz kötetre rúgtak) a megszokottnál sokkal intenzívebben élje át. Gyakorta képzelte azt, hogy ő maga is egy Dumas, Jókai vagy Sue hősei közül. Viselkedésére is nagy hatással voltak ezek a hősök, az irodalmi példákat az életben próbálta megvalósítani, aztán lassacskán egy ezzel ellentétes, de egyúttal mindvégig összefüggő folyamat is elkezdődött: írásokban örökítette meg maga alkotta alakmásait, akiket – különösen pályája kezdetén, de később, az *Álmoskönyv* írásakor is – esze ágában sem volt eltávolítani magától, éppen ellenkezőleg. Különös előszeretettel alkalmazta őket írói álnévként. A hosszú sorból csak néhány fontos nevet említek, olyanokat, akiket műveinek hőseiként is szívesen szerepeltetett: Ábrándi, Fráter Julius, Nők öreg híve, Pletykási, Rezeda úr, Rezeda Marcell, Szindbád, Templárius, Török Gedeon.⁶ A Rezeda Marcell nevet éppen pályája elején, a *Debreceni Ellenőrben* 1895. február 19-én megjelent *Nagyságos asszonyom a doktor* című novellájával kapcsolatban használja először.⁷ Azoknak a postakocsi-regényeknek lesz állandó főszereplője Rezeda Kázmér, amelyeknek legnagyobb részben köszönhette népszerűségét az ifjú író. A későbbiekben azonban Szindbád lesz az a főhős és egyben alakmás,

4 Ua. 8.

5 2. jegyzet 62–63.

6 *Krúdy világa*. (gyűjtötte és írta Tóbiás Áron) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964. 411.

7 Kemény Gábor: *Krúdy képalakítása*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1974. 49.

amely még a Rezeda-történeteknél is ismertebbé és elismertté teszi Krúdy Gyulát. Műveiben az írói álnevein szereplő hősök esetében már új helyzet áll elő. Teremtett világaiból *kifelé* működhet az azonosítás, bár itt is főként csak az írói álnév szintjén, *befelé* azonban soha. Olyan mértékben tartózkodik a *közvetlen* önéletrajzi párhuzamok alkalmazásától, hogy némely Szindbád-novella vagy a *Francia kastély* című Szindbád-regény esetében erőszakoltnak, indokolatlannak tűnhet a föltevés, hogy Szindbád az író alakmása lenne.

Szindbád. A szó föltehetőleg a szanszkrit *simha* (oroszlán) szóból származik. Az *Ezeregyéjszaka* meséi közé sorolták azt a hét történetből és egy bevezető kerettörténetből álló gyűjteményt, ami – ahogy azt több kutató állítja – eredetileg nem is tartozhatott abba a gyűjteménybe, amelyet a verifikálhatóság hiánya miatt mint fikciók sorozatát a legtöbb arab esztétika még ma is elvet, nem méltatja elemzésre. A *Tengerjáró Szindbád utazásai* viszont egyrészt igényes, irodalmi nyelvezettel, fentebb stílusban íródott, másrészt olyan legitimációs narrációs aktusokat tartalmaz, amelyek elősegítették verifikálhatóságát. Az *Ezeregyéjszaka*nak egészen napjainkig nem volt teljes és szövegű, gondozott magyar fordítása. Az Atlantisz Kiadó 1999 és 2000 között hét kötetben adta ki Prileszky Csilla fordítását. Előtte csak a Honti Rezső által lefordított részletek feleltek meg a hiteles fordítás kívánalmainak. Krúdy Gyula életében irodalmilag értékelhető fordításról még nem beszélhetünk. Első házasságából született leánya, Mária írja *Szindbád gyermekkor*a című életrajzi művében, hogy édesapja akkor kapta az *Ezeregyéjszaka* egy díszkötéses kiadását ajándékba nagyanypjától, Radics Máriától, midőn a kislány Podolinba indult tanulni cseregyerekként.⁸ Ez a kiadás föltehetőleg *Az ezeregy éj regéi* címmel 1888-ban Budapesten megjelent kötet lehetett. Az ifjúság számára Benndorf Pál dolgozta át, a fordítást angol nyelvből Győry Ilona végezte.⁹ A kiadás hat színnyomatú képpel és kilenc rajzzal készült, és nyilvánvalóan vajmi kevés köze volt az eredeti szöveghez. A kis Krúdyra azonban rendkívüli hatást gyakorolt. Legkedveltebb olvasmánya lett, és a podolini kisleányoknak állítólag már Szindbád néven udvarolt. Az irodalmi alakmás kialakítása már egy sokkal hosszabb folyamat része volt. Krúdy Gyula több mint egy évtizede él a fővárosban és több-kevesebb sikert arat különböző prózai munkáival, amikor 1911-ben, két évvel a nagy siker *A vörös postakocsi* megjelenése előtt megírja az első Szindbád-novellát. Az *Egy kis tánciskola* a Világ január 17-i számában lát napvilágot,¹⁰ és annak a korszaknak a beköszöntét jelzi, amikor a szerző sikerei összefonódnak az új névvel. Sok olvasója még a '20-as évek második felében is azt hiszi majd, hogy az író valódi neve Szindbád. Olvasói

8 Krúdy Mária: *Szindbád gyermekkor*a. Móra Ferenc Könyvkiadó Budapest, 1975. 62.

9 Germanus Gyula: *Az arab irodalom története*. Harmadik, átdolgozott, bővített kiadás. Gondolat Kiadó Budapest, 1975. 433.

10 7. jegyzet 49.

levelek tucatjai tanúskodnak erről.¹¹ Szindbád, a hajós, aki többnyire nem vízi úton jár, sokkal inkább az emlékek utasa, pusztán nevében tartja a kapcsolatot az *Ezeregyéjszaka* Tengerjáró és Teherhordó Szindbádjaival, bár a szerencse forgandósága egyaránt fontos szervezőeleme az arab történetnek és Krúdy műveinek is. Érdekes tény, hogy habár Krúdy mint újságíró igen sokat utazott a korabeli Magyarország tájain, ahol a távolságok akkoriban még sokkal nagyobbak voltak, persze nem csak a közlekedés lassúsága miatt, nos, Krúdy az utazásban is a mulatás lehetőségét kereste. A kaland számára valahogy úgy fogalmazódott meg, mint Leopold Bloom számára, akinek Odüsszeiája nagyjából egy napos bolyongás a városban és saját lelki-szellemi tájain. Az első világháború idején Hunyadi Sándorral Tátra-Lomnicra indult kirándulni Krúdy, de a végállomáson mégis megtorpant, Késmárcra utazott Hunyadival, és ott mulatott egy kis vendéglőben egész nap, majd éjszaka fölkeresték a helyi nyomorúságos nyilvánosházat, ahol szinte csak kuglizni lehetett. Hunyadi másnap megunt a „lézengést”, és visszautazott Tátra-Lomnicra, de Krúdy még ott maradt a fogadóban mulatni egy kicsit. Ez a mulatás, ez a kaland csendes révedezés, sörözés, fröccsözés volt. Vég nélküli és nagyrészt semmitmondó beszélgetések a fogadóssal, a szőke pincérlánnyal, akinél Krúdy elérte, hogy kigombolja a blúzá.¹² Teremtett alakmását is hasonló kalandjai, emlékei voltak. Talán az Osztrák–Magyar Monarchia szóhasználatára és társadalmi lélekrajzára oly jellemző „fortwursteln” kifejezéssel lehetne jellemezni ezeket a kalandokat: ellenni, ellébecolni. Azon a keleties hangulaton kívül tehát, amelyet a korban mások is szívesen alkalmaztak műveikben, a későbbiekben pedig Márai Sándor említett Szindbád-regényében is fölbukkan, nincs semmilyen közvetlen megfelelés a Krúdy-életmű bármely részlete vagy az arab mesegyűjtemény hajósa között. *A feneketlen szenvedély történetéből* című Szindbád-novella¹³ egyenesen ironikussá teszi a főhős megnevezésének aktusát. Apja, kinek családi neve Szabó, a Napóleon, Garibaldi, Stanley nevek között válogat fiának nevet, de egyiket sem tartja elég különlegesnek, nemesnek. A Cézár, Konstantin, Algernon, Arisztid nevek is avítnak tűnnek az atya szemében, míg végül a Szindbádot választja. Szabó Szindbádot a neve teszi érdekessé, eleve elrendeli számára a kalandos életet, a novella végére meg is szokteti az igéző, vibráló szépségű vörös asszonyt. Velencébe utaznak. A történet szándékoltan operettbe, sőt kupléba illő szereplői a szerző leírásai miatt egykettőre nevetségessé válnak. Ez alól Szindbád sem kivétel.

Szindbád akkor illeszthető be a „sokfele bolygott” férfiak mitikus közösségébe, amikor az ősi művészetteremtő aktus, az emlékezet, Mnemoszüné szolgálatába áll. Utazásai, bolyongásai az emlékek „eltűnt

11 Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád* Magvető Könyvkiadó Bp. 1975. 66–67.

12 6. jegyzet 158–163.

13 Krúdy Gyula: *Szindbád*. Magyar Helikon Budapest, 1975. 536–542.

idejében” játszódnak, átlirizált, a történelmi valóságon kívüli korban. Egy olyan léthelyzetben, amikor az emberi lét az emlékezés aktusán keresztül, a múltból nyeri érvényességét. Ez a költészet és általában a műzsai élettevékenységek születésének pillanata. Erről értekezik Hannah Arendt Odüsszeusz kapcsán *A történelem fogalma* című művében. Úgy véli, hogy a történelemtudomány nem választható el a történetmondástól, és emotív, esztétikai, egészen pontosan a katarzissal kapcsolatos vonatkozásokban elemzi ezt a két fogalmat. A történelem kezdete szerinte az az idő és az a hely, amelynek során Odüsszeusz a phaiákok udvarában saját történetét hallgatja.

„Cselekedetei és szenvedései, egész élete történetét, amely most már rajta kívül létező önálló ‘tárgy’, amelyet mindenki láthat és hallhat. Ami addig pusztá történés volt, az most ‘történelemmé’ vált. Az egyes események és történések történelemmé való átformálása lényegében ugyanaz a szavakban véghezvitt ‘cselekvésutánzás’ volt, mint amelyet később a görög tragédia alkalmaz. (...) Az a jelenet, amelyben Odüsszeusz meghallgatja tulajdon élete történetét, paradigmatisz értéki mind a történelem, mind a költészet számára; ‘a valósággal való kibékülés’, a katarzis, amely (...) Hegel szerint a történelem végső célja, az emlékezés könnyein át jön létre. A történetírásban és a költészetben megjelenő legmélyebb emberi motívum itt páratlan tisztasággal áll előtűnk: mivel a hallgató, a cselekvő és a szenvedő ugyanaz a személy, a történeti vizsgálódásban és az esztétikai élvezetben mindig is oly nagy szerepet játszó pusztá kíváncsiság és az új ismeretek utáni vágy hajtóereje természetes módon hiányzik Odüsszeuszról, aki inkább unatkozott, semmint megfődött volna, ha a történetírás csupán híreket, a költészet pedig csak szórakozást nyűjtana.”¹⁴

Ha most visszatérűnk Kundera *Nemtűdásához*, mintha ő is a történetmondás aktusa felől látná meghatározhatónak az emberi létezés értékelhetőségét:

„Egyvalamire várt; hogy végre így szűljanak hozzá: Mesélj! És ezt az egyet soha nem mondták neki. Hűsz évig csak a hazatérés foglalkoztatta. De mikor végre otthon volt, csodálkozva ébredt rá, hogy az élete, sőt életének lűnyege (...) kűvűl rekedt Ithakán, hűsz átbolyongott éve hordozza. Elveszítette ezt a kincset, és csak akkor nyerhette volna vissza, ha elmeséli. Miután otthagya Kalűpszót, hazafelé hajótűrűst szenvedett a phaiák partoknál, és a király vendégűl látna udvarában. Itt idegen volt, titokzatos ismeretlen. Az ismeretlentől meg szokás kérdezni: ‘Ki vagy? Honnan jössz? Mesélj!’ És ő mesélt. (...) De Ithakán (...) nem jutott senkinek eszébe, hogy azt mondja neki: ‘Mesélj!’”¹⁵

14 Hannah Arendt: *Műlt és jűvű között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén.* (ford. Műdos Magdolna) Osiris Kiadó – Readers International Budapest, 1995. 53.

15 3. jegyzet 24.

Michel Foucault *Nyelv a végtelenhez* című művében az *Odüsszeiáról* és *Odüsszeuszról* elmélkedve ugyancsak az elbeszélés pillanatában találja meg a nyelv és az élet kalandjain keresztül a halál felé tartó lét kérdéskörének archimédeszi pontját.¹⁶ Véleménye szerint Odüsszeusz önmagához tér vissza azért, hogy kalandjait, pontosabban a halállal való szembenézéseinek pillanatait elismétli, földézi. Amit Hannah Arendt az emlékezés könnyeiként értelmezett, az Foucault számára a gyászszertartást idézi: „mintha önnön halálát hallgatná: beburkolja arcát és sír, mint csata után a meggyilkolt hősök fölött az asszonyok.” Amikor pedig maga folytatja az elbeszélést, az Foucault véleménye szerint önazonosága biztosításának a szükségszerűsége miatt kell, hogy bekövetkezzen. Az istenek által az emberre mért végzet fölállalása és *elbeszélése* az eszköz, az ember kezében arra, hogy a balsors beteljesülését, a *véget*, lehetőségeihez mérten elodázza. Maga az elbeszélés azonban ezáltal a szerep által azon a nyelven szólal meg, amely túllép elbeszélőjének, sőt főhősének aktuális idején is. Létezett már előtte is és utána is létezni fog.¹⁷ Ami tehát számunkra lényeges lehet a „sokféle bolygott” férfiak kalandjaiból, az éppen az elbeszélés szükségszerű megvalósulása, pontosabban léte.

A történetmondás, a lét bizonyosága, az elmúlás fölötti győzelem. A műalkotás nem hagyja kihullani az emlékezetből a halandó személyt, segítségével örökkévalóvá válhat. Krúdy Szindbádja néha több mint háromszáz éves fiatalember, máskor visszatér a másvilágról, mert a nők emlékeznek rá, visszavárják, flörtölnének vele vagy szellemével. Eisemann György teszi föl a kérdést *Az emlékezés ízei (Krúdy Gyula Szindbád-novelláinak mnemotechnikájáról)*¹⁸ című Krúdy-tanulmányában: Miért nevetéssel szakad el a vándorló Szindbád emlékeinek ízétől? Mert az emlék a halálhoz ízesít, a vándorlás, a menekvés az elmúlástól életben tart. A nevetés ennek a tevékenységnek a hitelesítő gesztusaként is értelmezhető. A nevetés az újrakezdetes gesztusa. Amennyiben az emlékezés időben lejátszódó folyamat, a múlt elbeszélése, *újra* élővé tétel, úgy nem is áll ellentmondásban egymással a halhatatlanságba örökítő emlékezet és a halálhoz ízesítő emlék. Ahhoz, hogy elbeszélhető, újra átélhető legyen a múlt, múlttá kell válnia, múltnia kell.

2002.

16 Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések.* (ford. Angyalosi Gergely, Erős Ferenc, Kicsák Lóránt és Sutyák Tibor) Latin Betűk Debrecen, 2000. 61.

17 Uo.

18 Eisemann György: *A folytatódó romantika.* Orpheusz Könyvek Budapest 1999. 120.

JÓ ÉTVÁGYAT KÍVÁNOK!

(KRÚDY GYULA „GASZTRONÓMIAI” NOVELLÁIRÓL)

„Az első fogás magyaros töltött káposzta legyen. A vékonyra vágott káposztát két nappal előbb főztesd meg jó puhára, és csak azután rakasd bele – összefőzésre – a szükséges kellékeket, nevezetesen vastag marhaszegyet, füstölt disznóhús zsírosabb részeit, nem feledkezvén meg az oldalasok, csülkők, körmök, pirított füstölt szalonnák, ízesítő fűszerek, bors, paprika, babérlevél, kaporról sem. Második fogás apróra pirított, töpörtyűs, juhtúrós galuska legyen. Amennyiben akadnának közöttünk kákabélűek, ezek részére rummal leöntött csurgatott palacsintát javallok.”
(Krúdy Gyula egyik leveléből idézi Krúdy Zsuzsa)¹

A múlt század utolsó évtizedeinek magyar irodalomtörténet és -elmélet írását olvasva úgy tűnik, mintha esztétikai megítéltetésükben néha jelentéktelenebb, máskor komolyabb veszteséget kellett volna elkönyvelniük azoknak az életműveknek, amelyeknek szerzői vagy befogadói jelentős mértékben éltek az életrajz, sőt az életmű legendásításának eszközével. Ez egyes esetekben az életmű gyöngébb részeinek kemény kritikáját, más esetben az életmű teljes elhallgatását eredményezhette. A Krúdy-életmű, amely Adyéhoz hasonlóan bőven tartalmaz „legendás” átfedéseket, álértelmezéseket, szerencsésnek mondhatja magát, mivel esetében egy harmadik értelmezői hozzáállás figyelhető meg. Az irodalomtudományos megközelítés a corpus eddig kevésbé vagy egyáltalán nem tárgyalt részleteit vizsgálja, vagy pedig viszonylag újabb elméleti megközelítésből formál véleményt olyan közismert szövegekről, mint például a Szindbád-novellák és a két Szindbád-regény. Dolgozatom terjedelmi szempontból nem vállalkozhat az utóbbiakban vázolt föladatra, az előbbieken említett megközelítéssel pedig azért nem szándékozom foglalkozni ehelyütt, mivel a célom éppen a Krúdy-életmű körül kialakult egyik legismertebb legenda vizsgálata, helyenként filológiai pontosításokkal.

Krúdy Gyulának, műveinek és közismert hőseinek – melyek között alteregóknak nevezhetők is szép számmal akadnak – talán egyik legmarkánsabb jellegzetessége a kulináris élvezetek iránti fogékonyság. Számítalan lelkes olvasó, rajongó, sőt visszaemlékező barát szőtte tovább azt a legendát, amelyet mulatozásaival, már-már ultimátumszerű étrendszerkesztéseivel (melynek egyik példája éppen a mottó) Krúdy is

1 Krúdy Gyula: *Az emlékek szakácskönyve. (Ízes írások és régi receptek.)* Krúdy Zsuzsa kiadása Debrecen, 1983. 5.

jelentősen támogatott. Az író italozási szokásairól természetesen is többen megemlékeztek már (például Hatvany Lajos,² Krúdy Pál,³ Hunyady Sándor⁴ vagy Nagy Endre,⁵ akinek számtalan adomája és anekdotája közül az ifjú Krúdy Nagyváradra érkezését elbeszélő történet talán hiteles), ezúttal inkább a Krúdy Gyulához és a Krúdy-művekhez kapcsolódó étkezési szokásokról lesz szó.

Habár a gazdag és művészi hagyományokat magáénak tudható magyar konyhakultúra szinte mindig Krúdy írásművészetének fókuszában található, a szerzői-narrátori vélemény, illetve hozzáállás nem nevezhető egyértelműen pozitívnak a gasztronómia tekintetében. Pontosabban arról van szó, hogy Krúdy az étkezési kultúrában olyan kapcsolódási pontot látott, ami összeköti az ember fizikai, lelki és szellemi, vagy ha úgy tetszik, társadalmi, történelmi, politikai és gazdasági megnyilvánulásainak területeit. Szindbád, Péntek úr vagy a falusi uraság az *Isten veletek ti boldog Vendelinek!*-ből szertartásos étkezéseiben nemritkán érosz és thanatosz kapcsolódik össze. Ebből a szempontból a legjellegzetesebb Krúdy-szöveg minden bizonnyal a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban?* című regénytörredék tor jelenete.⁶ A *hasbeszélőhöz* című 1923-as cikkében Krúdy egyszerre teremt kapcsolatot a gasztronómia, az elmúlás és az írásos emlékezés kultúrája között, és ez utóbbi mögött ott sejtethetjük a történelmi emlékezés kultúráját is, legalábbis úgy, ahogy azt Krúdy elgondolta:

„Szemérmes dolog volt, hogy a magyarok a temető férgeinek való kedvezésnek nevezték a konyhaművészetet, de a molyette, avas könyveket vajon kiknek írják, ha nem a mulandóság láthatatlan megbízottainak?”⁷

Különösen elgondolkoztatóak a Krúdy Mária visszaemlékezéseiben található sorok, mivel cáfolják azt a közkeletű, de irodalomtörténetileg nem alátámasztható „legendát”, amely Krúdyt „nagyevőként”, „étlaptevőként” tünteti föl (habár az „étlaptetés” oda-vissza, kedvenc szórakozása volt az írónak):

„Apám, aki nagyon keveset evett, az étek által nyújtott örömeket és emlékező hangulatot meséléssel idézgeti, beavatja olvasóját a bécsi csonthús, fácánmadár vagy meleg tepertő ízének, zamatának finomságaiba, és az ízekkel felbukkanó, régen volt emlékekbe, szétfoszlott hangulatokba...”⁸

2 Krúdy világa. (Gyűjtötte és írta Tóbiás Áron) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964. 236–240.

3 I.m.: 479–483.

4 I.m.: 158–163.

5 Nagy Endre: *Egy város regénye*. Palatinus Budapest, 1999. 11–16.

6 Krúdy Gyula: *Összegyűjtött művei 15*. Kalligram Könyvkiadó Pozsony, 2009. 397–428.

7 Krúdy Gyula: *Pesti album*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1985. 156.

8 Szabó Ede: *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1970. 74.

Jellemző módon a különböző visszaemlékezések egyáltalán nem azt a célt szolgálják, hogy egységes kép rajzolódhasson ki Krúdyról az irodalomtörténet-írásban. Nemere-Niemecz József, Krúdy „étlaptevője” úgy emlékezett az íróra, mint aki még nála is többet tudott enni, pedig ő végigette az étlapot oda és vissza.⁹ Ehhez még érdemes hozzátenni annyit, hogy – habár az író többször kacérkodott szakácskönyv írásával, és a család birtokában lévő recepteket leánya, Krúdy Zsuzsa ki is adta később¹⁰ – nem lehet bizonyítani, hogy valaha is sült-főzött volna, habár közvetlen baráti környezetében szép számmal voltak híres szakácsok, mint például Bródy Sándor.

Fülöp László a kronotoposz bahtyini kategóriáját alkalmazza a Krúdy írásművészetével kapcsolatba hozható „megállt idő” értelmezésére.¹¹ A *Boldogult úrfikoromban* című regényt elemezve fejti ki, hogy az étkezés és italozás helyszíne Krúdy prózájában kívül kerül az időn és a téren, mégpedig úgy, hogy egy értékvesztő vagy értéktévesztő korban „azilummá”, a menekvés és „a régi szép idők”-re való emlékezés helyévé és idejévé válik. Mindez idézheti Krúdy gasztronómiai novelláit abból a nézőpontból is, amelyik a vegetatív, ételekbe menekülő élet ábrázolását látja bele az írónak ezekben a novelláiba. Megjegyzem, ezt a véleményt a novellák túlnyomó részével kapcsolatban nem tudom elfogadni, sokkal inkább a csendes, egyszerű hedonizmust vélem felfedezni az olyan novellákban, mint *A pénteki vendég* vagy az *Isten veletek, ti boldog Vendélinek!* Ebben az esetben a lakoma előre elköltött halotti tor, és a végpusztulást jövendőli. Szauder József így ír erről: „Akik csak enni tudnak már, egyebet semmit sem, halálraitéltek.”¹² De ugyanilyen szigorúan-szomorúan vélekedik Fülöp László is: „Az ‘étel az élet’ szomorú hitvallása, tehát a legtöbb esetben nagy életbajokra enged következtetni”¹³ Krúdy műveiben.

Krúdy Gyula egyik legismertebb novellájának, az *Isten veletek, ti boldog Vendélinek!* címűnek vizsgálatával az irodalmi legendák homályát is oszlatni szeretné dolgozatom, de a pesszimistán egyszerűsítő értelmezések köréből is ki kíván lépni. A mű Krúdy novellisztikájának szinte minden fontosabb válogatásába belekerült az utóbbi fél évszázadban, bizonyos mondatai szállóigévé váltak, szakácsok válogatják némely fogását repertoárjukba, mint igazi „krúdys” ételt; s habár nem Szindbád-novella – mint azt meglepően sok olvasó véli –, belekerült Huszárik Zoltán híres *Szindbád* filmjébe, Latinovits Zoltán jutalomjátékaként, filmművészetünk egyik

9 2. jegyzet 539.

10 1. jegyzetben i.m.

11 Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 360.

12 Szauder József: *Tavaszi és őszi utazások. Tanulmányok a XX. század magyar irodalmáról*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1980. 142.

13 11. jegyzet 208.

legjelentősebb pillanataként. Azt azonban talán csak Krúdy művészetének alapos ismerői tudják, hogy az 1926-ban készült, és a *Nyugat*nak még az évi hatodik számában megjelent elbeszélés nem áll előzmények nélkül az életműben, sőt ennek a szövegnek a kapcsán talán Krúdy egyik vendéglői szokását is pontosabban vehetjük figyelembe. 1917-ből származik *A vendég az ebédlőben* című novella,¹⁴ amely több tekintetben is előtanulmányként olvasható. Akárcsak a Vendelin-novellában, itt is nagy étvágyú vendégről van szó, azonban az étkezés szertartásának részletei jelentős egyezéseket mutatnak az 1926-os novellával. Fölbukkan az említés erejéig Szemere Miklós, Krúdy mentora is, egy kedélyeskedő-tréfás félmondatban, amely természetesen a paradicsommártásos marhaleves-húsról szól. A szöveg hosszadalmas bevezetése a boldog békeidők létbiztonságát idézi. Ennek a biztonságnak a legfőbb jele a kedélyes, rendszeres és alapos étkezés, amelynek folyamán a vendégek minden cél vagy felelősség nélkül elidőznek a vendéglőben, hagyják, hogy a szakértő pincérek kiszolgálják őket. A hangulat az Osztrák–Magyar Monarchia Bécsének *fortwursteln* (ellenni, ellébecolni) kifejezését idézi. Ezt fokozza még a vidékiesség látszata az új „Griff” vendéglőben, amely az egyszerű magyar vidéki élet örömeit hivatott megidézni, akár azáltal is, hogy magukat vidékieknek kiadó pesti vendégek ülnek az asztaloknál, magyarosan vidékiesnek hitt öltözetekben, már ahogy a pesti ember az egyszerű, jámbor vidéki magyart el szokta képzelni: sötétzöld ruhában, vadkacsatollas kalapban járnak, macskanadrágot hordanak, és vizsla kíséri őket. Az elbeszélő nem titkolja ironikus, gúnyos hozzáállását ehhez a viselkedéshez. Ez a már-már cinikusan kemény irónia határozza meg azt a nézőpontot is, ahonnan majd a novella főszereplőjét figyeli a narrátor. Megjegyzem, a nagyevő vendégről nem derül ki: majmolja-e a vidékiséget vagy valóban vidékről látogatott a fővárosba. Ugyanakkor a narrátor személyes szokásairól is vall, mikor elmondja, hogy szereti a vendéglők sarokasztalainál figyelni az embereket, különösen az egészséges étvággal evőket. Vallomását így zárja: „A vidéki gavallérnak köszönhettem ez időben, hogy el-elmaradozó étvágyam visszatért.”¹⁵ Ugyanezért különösen fontos lehet egy 1924. március 2-án, a *Magyarországban* megjelent terjedelmesebb Krúdy-publicisztikának az a részlete, amelyben az író egyik bensőséges kedvteléséről tudósít. A cikk címe *Vallomás*, a részlet pedig pontos egyezéseket mutat a két novellával:

„nagyon kedvelem az ismeretlen vidéki embereket a vasúti indóházak körül található sörházakban, vendégfogadóknak. Jámbor ravaszsággal kihallgatom asztalfeletti beszélgetéseiket. (...) Bámulom hatalmas étvágyukat. Szeretnék kezét szorítani azokkal az emberekkel, akik a levesmaradékot a tányér

14 Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984. 408–410.

15 I.m.: 409.

felemelésével a kanalukba öntik: csodálom kitartó szorgalmukat, amellyel fényesre törölgetik a peccsenyezsíros tálakat, leszopogatják a csontokat, kenyérdarabkákat aprítanak a levesbe, főzelékbe, hazai paprikát vesznek elő a felső mellényzsebükből, jóllakottan is végigsilabizálják az étlapot, hogy nem mulasztottak-e el valamit, összetakarítják a kenyérmorzsákat, fogvájót döfnek az agyrukba, és az órát nézik, hogy mikor indul a vonatjuk. (...) Ha egy-egy ritka jóétvágyú emberre találok, aki kedvemre tudja az ízes falatozás ceremóniáját, ilyenkor sietve megebédelek a kocsmában magam is, hogy ne mulasszam a gusztust. Szívesen eszek olyan ételekből is, amelyekre otthon tán rá se néznék.”¹⁶

Nem hiányzik *A vendég az ebédlőben*-ből, de a Vendelin-novellából sem a szárított csípős cseresznyepaprika, amit a vendég a mellényzsebéből vesz elő, és nagy múgonddal aprít a húslevesbe, sem a folyamatos kenyérvetés, ami akár unaloműzőnek is tűnhetne, sem a saját tulajdonú keményfa fogpiszkáló, az angol és francia mustárok, de a Maggi levesízesítő sem. A záróakkord mindkét irodalmi ebédnél a töpörtyűs túrós csusza (megjegyzem Péntek úr is ezt fogyasztja a rácponty után *A pénteki vendég* című novellában). De míg a Debrecen környéki uraság ebédje a magányos lakoma megdicsőítése, addig az új „Griff” vendégének zabálását (mert itt inkább arról van szó) tökéletesen neveltségessé teszi az elbeszélő. A levest szörtyögve eszi, hogy az a legtávolabbi szögletben is hallható (fontos megemlíteni, hogy a Vendelin-novella vidéki ura *nem* „szörpöli” levesét), kevergeti, iszik utána, jobb kézzel használja a villát, általában olyan magafeledettséggel fogyaszt, ami néha túllép az illem határain. A beszélő hasonlatai pedig, melyekkel az étkezést illeti, nem hagynak kétséget a neveltségessé tétel szándékát illetően:

„Szemét körüljártatta, mint a birkózó, fogait megnyalogatta, mint a tigris (...) A peccsenyéstalat vadul maga elé ragadta, mintha az ellenkeznék vele. A villával és késsel gyorsan egyforma darabokra szeldeste a húst, miközben láthatólag megbocsátott. (...) öklelő tekintettel végignézett az ebédlőn.”¹⁷

Az utolsó mondat csattanóval zárja le a lakomáról készült riportot. A vidéki vendég „Bizonyosan undorodott az evők mohó étvágyától.” Az idézett *Vallomásra* utalva egyáltalán nem biztos, hogy Krúdy nem volt szemtanúja ilyen esetnek, annál is inkább, mivel az új „Griff” vendége kanalába önti a tányérből a levesmaradékot, és bőségesen öntözi kenyérrel. Habár segít abban, hogy a szemtanú egészséges étvágya visszatérjen, az – föltehetőleg olvasói elvárásra – neveltségessé teszi.

Sokkal bonyolultabb az elbeszélés szerkezete az *Isten veletek, ti boldog Vendelinek!* című novellában.¹⁸ Privát úr, a megkeseredett mizantróp játssza

16 Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1975. 114.

17 14. jegyzet 410.

18 Krúdy Gyula: *Delikátesz*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1982. 24–40.

itt a megfigyelő szerepét, ami az első esetben az egyes szám első személyű elbeszélőé, a második esetben pedig Krúdy Gyuláé volt. Ezúttal azonban a szemlélő nem egyszerűen elbeszélő, maga is részese a törtetésnek, a szemlélés, megfigyelés is a cselekmény része (persze erre az 1917-es novella esetében is találhatunk utalást, ebben az esetben viszont egyértelmű a helyzet). Az 1926-os novellában már szó sincs ironiáról vagy tréfáról. Privát úr szerepe a novellában az intrikusé, pontosabban a rosszindulatú kibicé. Jellemző módon a szövegből úgy tűnik, mintha egész idő alatt semmit sem enne, csupán a vidéki uraságot lesné, aki késsel koccint a poháron, jelezve érkezését a pincérnek, akárcsak az új „Griff” vendégei az 1917-es novellában. Ezzel a koccanással kezdődik az elbeszélés második szálának útja, és ezt a szálát már valóban Privát úr tartja a kezében. Az emlékek elbeszélése ez, amelyet vendéglői illatok, hangok, színek, az evés és a konyha meghűt zajai ébresztenek föl. Privát úr életének boldog szakaszaira gondol vissza, ahol még nem vett rajta erőt a keserűség és a gyűlölet. Meglepő lehet azonban, hogy mindezek az emlékek – bár igen intenzívek és pozitív, optimista töltetűek – híjával vannak az emlékező személyének, nélküle történnek, sőt beállításuk, hangvételiük a kalendáriumokat és a magyarnak nevezett svájci kártya némely lapjait idézik. Krúdy írásművészetében gyakorta él a ponyvai kalendáriumok és a játékkártya-figurák szimbolikájával. Ilyenformán tehát kétségessé teszik, hogy Privát úr valóban részese volt-e ezeknek az egyszerű, tiszta, nagyrészt vidéki örömöknek.

Olyan személyekre emlékezik a szöveg, akiknek a nászútjuknál fontosabb a szarvaspecsenye egy osztrák vendéglőben, akik életük nagy részét számos törzsvendéglőkben töltötték, akik elszakadtak a mindennapi élettől, és akárcsak Péntek úr, az étkezés sajátos ízlésük által kifinomított passziójának élnek. Valóban kisiklott, az életharchban elbukott, legyőzött sorsok gyűjtőhelyei lennének a finomságokkal dúsan rakott asztalok, ahogy arra Fülöp László és Szauder József utal? Nem hiszem, hogy a válasz egyszerű lehetne. Az étkezés nem pusztán menedék vagy menekülési lehetőség. Eredeti rendeltetésük szerint a Krúdy által leírt lakomák (és nemcsak magános lakomákról van szó, gondoljunk csak a Vak Béla-regény torára vagy a *Királyregények* számos lakomájára!) az ünnep részeit képezték vagy maguk voltak az ünnep. Az ünnep pedig nem más, mint a hétköznapi idő folyásából kiragadott aktus, amely által újra helyreáll a világ, a teremtés helyes rendje, mivel az ünnepek megújulása, ciklikussága által az örök visszatérés ősi rendjét, általa pedig a fönnálló világ és lét örökkévaló voltát élheti át újra és újra a személy. Ez a rend szavatolja aztán számára a lelki és szellemi, sőt talán a testi megvalósulását is annak a személyre szabott léthelyzetnek, amely nélkül nem élhetne tovább.¹⁹

19 Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem.* (ford. Pásztor Péter) Európa Könyvkiadó Budapest, 1993.

Ilyenformán a vendégek az örök visszatérés biztonsága és önazonosságát létesítő szerepe utáni vágyakozásukban keresik föl a vendéglőket Krúdy Gyula műveiben.

Krúdy több művében számtalan étrendet és italrendet állított össze és költött a vasúti, fonott kosárból csapott lakomától a vidéki kúriában jó egészséggel elköltött ebéden vagy a visegrádi királyi palotába álmódott reneszánsz lakomán keresztül a züllött pesti gavallérok és prostituáltjaik toráig. Az étkezés rendjének összeállításában minden alkalommal ugyanúgy járt el az író, mint a narrációs szerkezetek megkomponálásakor. Nem feltétlenül saját ízlését tükrözi az étrend, mint ahogy a megszólaltatott szereplők történetmondása is az aktuális beszélőről tájékoztatja az olvasót, nem pedig a cselekmény fősodrát bonyolító narrátor véleményéről (ha van ilyen egyáltalán). Az 1926-os novella esetében talán még bonyolultabb a helyzet. Vendelin, a kis pincér is történetmondásba kezd, elbeszélését a vendég az étkezés nem verbális eszközeivel vagy kívánságainak, ellenvetéseinek, tiltakozásának szóbeli kifejezésével próbálja időről időre megakasztani. Jó darab ideig azonban nem dönthető el, hogy a vendég megnyilatkozásai az ételekre vonatkoznak-e vagy arra a történetre, melynek Vendelin újra és újra nekirugaszkodik. A nyelvileg legravasabbul megformált részlet ebből a szempontból az, amelyben Patience-ról, a csodakancáról Patience-ra a pályafelügyelő lányára terelődik a kis pincér elbeszélése:

„A vendég most már figyelni kezdett, mert érkezett ahhoz az időponthoz, amikor a csontról már csak annak többszöri megforgatása után lehetett egy-egy falatot leszedni.”²⁰

Nem tudható meg, hogy a vendég az elbeszélésre figyel-e, vagy pedig a csonthús elfogyasztására próbál ügyelni, hogy ne kelljen hallgatnia Vendelin elbeszélését, amely benne is előbb-utóbb fájdalmas emlékeket idéz föl. Végezetül az sem elképzelhetetlen a szöveg nyelvi megformáltsága miatt, hogy mivel most már amúgy is csak többszöri megforgatással találhat fogára való falatot a vendég, nyugodtan figyelhet a pincér szavaira. Mintha az elsőrendű elbeszélő meg Privát úr elbeszélői töredékei és Vendelin elbeszélői próbálkozása (melyet később siker koronáz) mellett a vendég gesztusnyelvi elbeszélése ellenpontozná a történet kibontakozását. Mindenesetre a vidéki uraság nem tudja elrejteti a kis pincér elbeszéléssel kapcsolatos érzéseit, bár sokáig próbálkozik ezzel, mielőtt föladná, s az elbeszélés fonalát fölvéve kiegészítené Vendelin történetét.

Vendelin története körülbelül azonos azoknak a Krúdy-hősöknek a történetével, akik vendéglőkbe járnak étkezni, elsősorban talán nem is azért, amit Fülöp László vagy Szauder József állapított meg, vagy amit jelen dolgozat tételez, hanem föltehetőleg azért, mert feleségük elhagyta őket (a már sokat

20 18. jegyzet 37.

emlegetett Péntek úr ezeknek a jámbor férjeknek mintatípusa lehetne). Csak a pincér nem járhat vendéglőbe. Külön pikáns ízt ad a történetnek, hogy munkahelyén felesége második férjét szolgálja ki. Persze nem bizonyosan helyes ezúttal gasztronómiai metaforákat használni a szöveggel kapcsolatban, hiszen a szerencsétlen sorsú pincér élettörténete nemcsak szaggatottsága és többszólamúsága miatt nevezhető balladainak. A „balladai homály”, a biztos tények sejtetése jellemző Vendelin elbeszélésére, de a novella írásakor már a múltba tűnt Osztrák–Magyar Monarchia is föltűnik egy névjáték kapcsán a történetben. Wiener-Waldau lovag neve ifjabb Johann Strauss *Geschichte aus dem Wienerwald* című op. 325-ös, 1868-ban írt keringőjét, s ezzel együtt éppen azt az elmúlt kedélyes és erotikus korszakot idézi, amelyről már volt szó az 1917-es novella kapcsán. A kedélyes erotika ezúttal azonban azt az arcát is megmutatja, amelyet például a szecesszió művészetében takarni szokott: a rászédett, a hatalom által eltiport kisemberek nyomorult, félrecsúszott életét. Wiener-Waldau lovag barátsága Vendelin számára már kezdetben is ravasz manőver, és semmi jót nem ígér. Magának a kis pincérnek elejtett mondataiból következtethetünk az igazságra: Wiener-Waldau lovag

„jobb kezén a gyűrűsujja görbe volt, azt szokta mondani, hogy egy vadleány törte ki, mikor már másképp nem szabadulhatott (...) A leánynak (ti. Patience-nak – K. Z.) férj kell, mert az urak (ti. Wiener-Waldau és társasága – K. Z.) megígérték neki, hogy férjhez adják.”²¹

A vidéki vendég éppen akkor vesztí el étvágát, amikor ráébred arra, hogy feleségéről van szó, aki egyik béresével hagyta el őt. A túrós csusza ízét már nem érzi, nem tartja sikerültnek. Általában elmondható Krúdy gasztronómiai novelláinak hőseiről és narrátorairól, hogy a túrós csuszára már nem sok szót vesztegetnek, mintha nem érdemelne többet ez a fogás. Ez az eljárás az 1926-os novellában érthető, *A pénteki vendég* című, 1933-as elbeszélés esetében legalábbis nehezen magyarázható, míg az 1917-es *A vendég az ebédlőben* című szövegben pedig a tréfás-gunyoros hangvétel igazolja, amelyet az elbeszélő is érzékeltet egy költői kérdéssel.

A befejezés megint csak az élet egyszerű örömeinek az élvezetét dicséri, bár eléggé melankolikusan. Akik még örömeiket lelik az ízletes lakomák szertartásosságában, azok megbocsátják a szeretett nő csalfaságát és a mizantropok (mint például Privát úr) intrikái ellenére is főnntartják az igényüket a kozmosz teljességére, ami esetükben a kellő méltósággal elköltött étkezést jelenti.

2003.